

Φιλοσοφικός Λόγος

Αρχαία Ελληνική Γραμματεία

Ο.Π. Ανθρωπιστικών Σπουδών Γ' Λυκείου

1η Θεματική Ενότητα

**Η αντίληψη για τη φιλοσοφία. Η φιλοσοφία και η
διαμόρφωση του ανθρώπου**

Ερμηνευτικές Σημειώσεις - Επισημάνσεις

Παράλληλα Κείμενα - Ασκήσεις

Επιμέλεια:

Δρ Ιωάννης-Παναγιώτης Αμπελάς

Φιλολόγος

© Copyright, 2019, Δρ Ιωάννης – Παναγιώτης Αμπελάς, Φιλολόγος, Μουσικό Σχολείο Χανίων <https://akisambelas.wordpress.com>

Σημείωση: Οι ερμηνευτικές σημειώσεις που ακολουθούν αξιοποιούν (σε άλλα σημεία περισσότερο σε άλλα σημεία λιγότερο) το επιμορφωτικό υλικό του συναδέλφου Βασ. Μπετσάκου, το οποίο ήταν ελεύθερα διαθέσιμο στο Διαδίκτυο, τον οποίο και ευχαριστούμε. Η αξιοποίησή τους έγινε λαμβάνοντας υπόψη και τις κριτικές επισημάνσεις της συναδέλφου Χαρ. Τουρνά, πρώην Σχ. Συμβούλου ΠΕ02.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ.....	3
Σύντομο διάγραμμα της Α.Ε. Φιλοσοφίας	4
Διδακτική Ενότητα 1 - Γιατί φιλοσοφεί ο άνθρωπος;	5
Εισαγωγικά σχόλια	5
Κείμενο Αναφοράς: Άριστοτέλης, Μετά τὰ φυσικά, Α2, 981b12-28	9
Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα	16
Ασκήσεις	20
Διδακτική Ενότητα 2η - Η πρακτική και πολιτική διάσταση της φιλοσοφίας ..	23
Εισαγωγικά σχόλια	23
Κείμενο Αναφοράς: Αριστοτέλης, Προτρεπτικός πρὸς Θεμισώνα, αποσπ. 8-9	27
Ερμηνευτικά σχόλια	28
Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα	33
Ασκήσεις	35
Διδακτική ενότητα 3η - Η φιλοσοφία ως προϋπόθεση για την ευδαιμονία ..	39
Εισαγωγικά σχόλια	39
Κείμενο αναφοράς ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ, Ἐπιστολή πρὸς Μεναικέα, 122	41
Ερμηνευτικά σχόλια	41
Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα	45
Ασκήσεις	48

Σύντομο διάγραμμα της Α.Ε. Φιλοσοφίας¹

ΠΡΩΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Η ΚΟΣΜΟΛΟΓΙΚΗ

- Οι 3 Μιλήσιοι Φιλόσοφοι: Θαλής – Αναξίμανδρος – Αναξίμενης
- Οι Πυθαγόρειοι: Πυθαγόρας - πυθαγορισμός
- Η Ελεατική Σχολή: Ξενοφάνης, Παρμενίδης, Ζήνων, Μέλισσος
- Ηράκλειτος
- Οι Συνδυαστικοί: Εμπεδοκλής, Αναξαγόρας
- Οι Ατομικοί: Λεύκιππος, Δημόκριτος

ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Η ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΗ

- Σοφιστές: Πρωταγόρας, Γοργίας, Πρόδικος, Αντιφών, Ιππίας
- Σωκράτης
- Πλάτων – Αρχαία Ακαδημία
- Σωκρατικές σχολές
  - Μεγαρική
  - Κυνική: Αντισθένης, Διογένης, Κράτης
  - Κυρηναϊκή: Αρίστιππος
- Αριστοτέλης – Λύκειο (η περιοχή όπου υπήρχε η σχολή του Αριστοτέλη)
  - Περιπατητική σχολή – Θεόφραστος

ΤΡΙΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ

- Στωικοί - Ποικίλη Στοά:
  - Αρχαία Στοά: Ζήνων, Κλεάνθης, Χρύσιππος
  - Μέση Στοά: Παναίτιος, Ποσειδώνιος
- Επικούρειοι: Επίκουρος - Κήπος
- Σκεπτικοί:
  - Μέση και Νέα Ακαδημία: Αρκεσίλαος, Καρνεάδης κα.
  - Πυρρωνιστές: Πύρρων, Σέξτος Εμπειρικός

ΤΕΤΑΡΤΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ: Η ΕΛΛΗΝΟΡΩΜΑΪΚΗ

- Νεοπλατωνικοί: Πλωτίνος, Ιάμβλιχος, Υπατία

Όλες οι φιλοσοφικές σχολές έκλεισαν το 529 μ.Χ. με διαταγή του αυτοκράτορα Ιουστινιανού.

---

¹ Η επισκόπηση σε καμία περίπτωση δεν εξαντλεί όλες τις σχολές και ρεύματα. Περιορίζεται στις κυριότερες και σημαντικότερες αναφορές.

Διδακτική Ενότητα 1 - Γιατί φιλοσοφεί ο άνθρωπος;

Εισαγωγικά σχόλια

Λίγα λόγια για το έργο Μετά τὰ φυσικά²

Ο κλάδος της φιλοσοφίας που καλείται μεταφυσική (ή οντολογία) πήρε το όνομά του από το έργο του Αριστοτέλη Μετά τὰ φυσικά. Το έργο αυτό αποτελείται από μικρότερα αυτοτελή έργα, που δεν έχουν γραφεί όλα την ίδια εποχή. Σε αυτό το σημείο υπενθυμίζουμε ότι ο Αριστοτέλης δεν έγραψε εγχειρίδια ή διδακτικά βιβλία, όπως τα εννοούμε εμείς σήμερα, ολοκληρωμένα και με εσωτερική συνοχή. Η διδακτική του παραγωγή αποτελείται από μαθήματα μικρότερης ή μεγαλύτερης έκτασης. Ο Ανδρόνικος ο Ρόδιος (ανάμεσα στο 40 και το 20 π.Χ.) συνένωσε τα επιμέρους μαθήματα σε πραγματείες, και δημιούργησε επίσης μερικούς από τους τίτλους που χρησιμοποιούνται ακόμα και σήμερα. Στη συγκεκριμένη περίπτωση πιθανόν έδωσε σ' αυτήν τη συλλογή τον τίτλο Μετά τὰ φυσικά, καθώς στον κατάλογο των έργων του την τοποθέτησε ύστερα από το βιβλίο του Αριστοτέλη με τον τίτλο Φυσικά. Προτίμησε δηλαδή έναν πολύ ουδέτερο χαρακτηρισμό "τὰ μετὰ τὰ φυσικά", δηλαδή τα συγγράμματα τα οποία στην έκδοσή του ακολουθούν τα φυσιογνωστικά συγγράμματα. Δεν μπορούσε να φανταστεί, βέβαια, ότι έτσι χάρισε στην ιστορία της ευρωπαϊκής επιστήμης μία λέξη πλούσια σε περιεχόμενο: τη λέξη μεταφυσική.

Ο ίδιος ο Αριστοτέλης ονομάζει τη φιλοσοφία που αναπτύσσεται σ' αυτό το έργο πρώτη φιλοσοφία, αναγνωρίζοντας τον κεντρικό και ουσιώδη χαρακτήρα της. Η πρώτη φιλοσοφία του Αριστοτέλη μάς επιτρέπει να διερευνήσουμε ερωτήματα πέρα από τα όρια της φυσικής, αφού ασχολείται με το ὄν ἢ ὅν στην καθολικότητά του, το υπαρκτό χωρίς ιδιότητες, σε αντίθεση με τις επιμέρους επιστήμες που εξετάζουν όψεις ή μέρη του ὄντος.

² Οι αναφορές που ακολουθούν προέρχονται κατά κύριο λόγο από τα εξής βιβλία: 1) Αρχές Φιλοσοφίας, Β' ΓΕΛ, ΙΤΥΕ "Διόφαντος" σ. 116, 2) Γεωργούλης Κ.Δ., Αριστοτέλους Πρώτη Φιλοσοφία (Τα μετὰ τα Φυσικά), εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 2005⁵ σ.81, 3) Düring I., Ο Αριστοτέλης – Παρουσίαση και ερμηνεία της σκέψης του, τόμος Β', εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1994² σσ.420-421, 4) Ross W.D., Αριστοτέλης, εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1993² σσ.220, 221, 223.

γι' αυτό αποκαλείται πρώτη. Με άλλα λόγια ο Αριστοτέλης αναζητά τις πρωταρχικές αιτίες της πραγματικότητας. Άλλωστε ο άνθρωπος μελετά πρώτα αυτά που του είναι άμεσα προσιτά (τα φυσικά αισθητά όντα), για να αναχθεί μέσω αυτών στα πρότερα κατά την αντικειμενική τάξη του όντος (δηλαδή τα αίτια, τις αρχές και τα στοιχεία).

Πιο συγκεκριμένα, στα *Φυσικά* ο Αριστοτέλης είχε απαριθμήσει αυτά που θεωρεί πρώτα αίτια - το υλικό, το ουσιαστικό, το ποιητικό και τελικό αίτιο. Στα Μετά τὰ Φυσικά επιχειρεί να ελέγξει κριτικά την ορθότητα της ανάλυσής του, εξετάζοντας εάν οι προηγούμενοι φιλόσοφοι είχαν ανακαλύψει άλλα αίτια από αυτά που ο ίδιος επισημαίνει. Επιπλέον, δύο βασικά ερωτήματα τον απασχολούν:

1. Είναι δυνατή μία μοναδική υπέρτατη επιστήμη της μεταφυσικής - μία συνοπτική επιστήμη που θα μελετά τη φύση, όχι μιας συγκεκριμένης πραγματικότητας, αλλά του ίδιου του πραγματικού, και θα συνάγει τα επιμέρους γνωρίσματα του σύμπαντος από μία κεντρική αρχή;
2. Υπάρχουν μη αισθητές ουσίες, όπως υπάρχουν αισθητές και αν υπάρχουν τι ακριβώς είναι; Είναι τα *καθόλου* (καθολικές έννοιες), αυθύπαρκτες ουσιαστικές οντότητες, όπως υποστήριζε ο Πλάτων στη θεωρία των ιδεών;

Τα *Μετά τὰ Φυσικά* αποτελούνται από 14 βιβλία. Έχουν ήδη από την αρχαιότητα ονομαστεί -και αυτή πια είναι η καθιερωμένη διεθνώς ονομασία τους- με βάση τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου: Α, α, Β, Γ, Δ, Ε, Ζ, Η, Θ, Ι, Κ, Λ, Μ, Ν. Το περιεχόμενο του Α' Βιβλίου που αποτελεί ιστορική και κριτική εισαγωγή για όλο το υπόλοιπο έργο:

- 1. Περιγραφική ανάλυση του σχηματισμού της ανθρώπινης εμπειρίας, επιστήμης και σοφίας· η σοφία είναι η γνώση των αιτίων.
- **2. Το θέμα της σοφίας είναι τα πρώτα αίτια.**
- 3-7 Ανασκόπηση των φιλοσοφικών συστημάτων των προσωκρατικών και του Πλάτωνα και επιβεβαίωση της ορθότητας της αριστοτελικής διαίρεσης των 4 αιτίων (βλ. παραπάνω).
- 8-9 Κριτική των προγενέστερων συστημάτων.

- 9. Επίλογος: ατέλεια των προγενέστερων συστημάτων, αναγκαιότητα απορητικής έρευνας.

Τὰ Μετὰ τὰ Φυσικά ξεκινούν με την εμβληματική φράση "**Πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει**". Το Κείμενο Αναφοράς της 1^{ης} Διδακτικής Ενότητας προέρχεται από το 2^ο κεφάλαιο του Α. Έχει προηγηθεί το 1ο κεφάλαιο των Μετὰ τὰ Φυσικά Α1 980a21-981b2.

Η πορεία του ανθρώπου προς τη γνώση και τη σοφία. Η ιδιαιτερότητα της σοφίας.³

Το κίνητρο που εμπνέει τον Αριστοτέλη σε ολόκληρο το έργο του είναι η επιθυμία να κατακτήσει τη μορφή της γνώσης, η οποία περισσότερο από κάθε άλλη αξίζει να ονομαστεί σοφία. Η επιθυμία της γνώσης είναι έμφυτη στον άνθρωπο και παράγεται μέσα από μία συγκεκριμένη πορεία:

1. Αφετηρία της γνώσης είναι οι **αισθήσεις**, και κατεξοχήν η όραση. Αυτό φανερώνει, στο χαμηλότερο επίπεδο, η απόλαυση (ή τῶν αἰσθήσεων ἀγάπησις) με την οποία χρησιμοποιούμε τις αισθήσεις μας.
2. Το αμέσως επόμενο στάδιο προς την κατεύθυνση της πληρέστερης γνώσης αφορά τη χρήση της **μνήμης**, που μας διαχωρίζει κατά τον Αριστοτέλη από τα κατώτερα ζώα.
3. Το μεθεπόμενο στάδιο - που μόνο ο άνθρωπος μπορεί να το φθάσει - είναι **η εμπειρία**. Καθώς συνδυάζονται περισσότερες μνήμες του ίδιου αντικειμένου κατακτούμε έναν πρακτικό κανόνα, χωρίς να μπορούμε να τον αιτιολογήσουμε (π.χ. για ένα φάρμακο που βοήθησε τον Καλλία, τον Σωκράτη και άλλους όταν έπασχαν από την ίδια νόσο).
4. Η **τέχνη**, η γνώση των πρακτικών κανόνων που στηρίζεται σε γενικές αρχές, συνιστά το αμέσως υψηλότερο στάδιο (ή μὲν ἐμπειρία τῶν καθ' ἑκάστον ἐστὶ γνῶσις ἢ δὲ τέχνη τῶν καθόλου)

---

³ Ross W.D., ό.π., σσ.219-220

5. Η επιστήμη, η καθαρή γνώση των αιτίων, τοποθετείται στην κορυφή της πυραμίδας. Ενώ στην περίπτωση της τέχνης το ενδιαφέρον της περιορίζεται από έναν ανώτερο πρακτικό σκοπό, η επιστήμη γνωρίζει για χάρη της ίδιας της γνώσης: είναι το τελευταίο και ύψιστο προϊόν του πολιτισμού.

☞ Η **σοφία (= φιλοσοφία)** όμως δεν πρέπει να είναι μόνο επιστήμη ή γνώση των αιτίων, αλλά γνώση των πρώτων και γενικότατων αιτίων. Η **σοφία** είναι η ευρύτερη δυνατή γνώση· η γνώση του δυσκολότερου, η ακριβέστερη γνώση, η διδακτικότερη γνώση, η πιο αυτοτελής και ανεξάρτητη γνώση, αλλά και η εγκυρότερη. Επομένως, όταν λέμε ότι κάποιος είναι **φιλόσοφος** εννοούμε⁴ ότι 1) τα ξέρει όλα, στον βαθμό που αυτό είναι δυνατό, χωρίς να διαθέτει μία ειδική γνώση στα επιμέρους θέματα, 2) έχει την ικανότητα να αναγνωρίζει δύσκολα πράγματα, που δεν γίνονται εύκολα αντιληπτά από τον κοινό άνθρωπο, 3) είναι ακριβέστερος από όλους τους άλλους και γι' αυτό 4) είναι πιο ικανός από τους άλλους να διδάξει τις αιτίες, 5) αναζητά τη γνώση για χάρη της ίδιας της γνώσης και όχι για τα αποτελέσματά της και 6) αφοσιώνεται στην ύψιστη επιστήμη. "Δεῖ γὰρ αὐτὴν τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ αἰτιῶν εἶναι θεωρητικὴν· καὶ γὰρ τάχαθόν καὶ τοῦ ἔνεκα ἔν τῶν αἰτίων ἐστίν." εννοώντας τη σοφία ως τη θεωρητική γνώση που διεκδικεί καθολική εμβέλεια.

---

⁴ Düring I., ό.π., τ.Α', σ.413

Κείμενο Αναφοράς: Ἀριστοτέλης, Μετὰ τὰ φυσικά, Α2, 981b12-28

Διὰ γὰρ τὸ θαυμάζειν οἱ ἄνθρωποι καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον ἤρξαντο φιλοσοφεῖν, ἐξ ἀρχῆς μὲν τὰ πρόχειρα τῶν ἀτόπων θαυμάσαντες, εἶτα κατὰ μικρὸν οὕτω προϊόντες καὶ περὶ τῶν μειζόνων διαπορήσαντες, οἷον περὶ τε τῶν τῆς σελήνης παθημάτων καὶ τῶν περὶ τὸν ἥλιον καὶ τὰ ἄστρα καὶ περὶ τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως.

Ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων οἶεται ἀγνοεῖν (διὸ καὶ ὁ φιλόμυθος φιλόσοφος πῶς ἐστίν· ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων)· ὥστ' εἶπερ διὰ τὸ φεύγειν τὴν ἄγνοιαν ἐφιλοσόφησαν, φανερόν ὅτι διὰ τὸ εἰδέναι τὸ ἐπίστασθαι ἐδίωκον καὶ οὐ χρήσεώς τινος ἔνεκεν.

Μαρτυρεῖ δὲ αὐτὸ τὸ συμβεβηκός· σχεδὸν γὰρ πάντων ὑπαρχόντων τῶν ἀναγκαίων καὶ τῶν πρὸς ῥαστώνην καὶ διαγωγὴν ἢ τοιαύτη φρόνησις ἤρξατο ζητεῖσθαι.

Δῆλον οὖν ὥς δι' οὐδεμίαν αὐτὴν ζητοῦμεν χρεῖαν ἐτέραν, ἀλλ' ὥσπερ ἄνθρωπος, φαμέν, ἐλεύθερος ὁ αὐτοῦ ἔνεκα καὶ μὴ ἄλλου ὄν, οὕτω καὶ αὐτὴν ὥς μόνην οὔσαν ἐλευθέραν τῶν ἐπιστημῶν· μόνη γὰρ αὕτη αὐτῆς ἔνεκέν ἐστιν.

Τι θέλει να αποδείξει ο Αριστοτέλης και με ποια επιχειρήματα;

Ο Αριστοτέλης θέλει να αποδείξει ότι **μονάχα η φιλοσοφία υπάρχει χάριν του εαυτού της**, και σε αντίθεση με τις άλλες επιστήμες η ιδιαιτερότητα και συνάμα ανωτερότητά της ἐγκείται στο γεγονός ότι **δεν υφίσταται για λόγους χρηστικούς και εξυπηρέτησης αναγκών**. Η συλλογιστική του πορεία διαρθρώνεται σταδιακά, βήμα προς βήμα κατ' αναλογία προς την εξελικτική πορεία του ανθρώπου. Έχει προηγηθεί η διατύπωση της αποδεικτέας θέσης "Ὅτι δ' οὐ ποιητική (ενν. η φιλοσοφία), δῆλον καὶ ἐκ τῶν πρώτων φιλοσοφησάντων"· γι' αὐτό ακολουθεῖ ο σύνδεσμος **γάρ**.

1. Διὰ **γάρ** τὸ θαυμάζειν ... περὶ τῆς τοῦ παντὸς γενέσεως: Στην πρώτη περίοδο του αποσπάσματος ο Αριστοτέλης, ὅπως και ο δάσκαλός του ο

Πλάτων (βλ. σχόλιο βιβλίου) στον *Θεαίτητο*, ισχυρίζεται πως αφετηρία του φιλοσοφεῖν είναι το θαυμάζειν με τη σημασία της πρωτογενούς έκπληξης και περιέργειας, αρχικά για τα παράξενα και παράδοξα της καθημερινής ζωής που είχαν άμεσα μπροστά τους οι άνθρωποι (τά πρόχειρα τῶν ἀτόπων) όπως για παράδειγμα καθημερινά φαινόμενα στατικού ηλεκτρισμού και μαγνητισμού, το ουράνιο τόξο, τις βροντές, τις αστραπές κλπ, και στη συνέχεια προοδευτικά και για τα πιο σπουδαία και σημαντικά φυσικά-κοσμολογικά φαινόμενα, όπως για παράδειγμα (οἶον ...) τα σεληνιακά, ηλιακά, αστρικά, αλλά και την ίδια τη γένεση του σύμπαντος (θέματα με τα οποία ασχολήθηκαν οι πρώτοι φυσικοί φιλόσοφοι). Είναι προφανές ότι υπάρχει μία κλιμάκωση από τα πιο κοντινά στον άνθρωπο και τις δυνατότητες της γνώσης του στα πιο μακρινά και δυσερμήνευτα.

Επομένως, η απαρχή της κατεξοχήν έλλογης δραστηριότητας του ανθρώπου, όπως είναι η φιλοσοφική σκέψη, βρίσκεται σε ένα συναίσθημα, ένα πάθος, όπως είναι το θαυμάζειν. Επομένως, η φιλοσοφική δραστηριότητα επιδρά στον άνθρωπο κατά τρόπο ολιστικό και όχι μόνο διανοητικά.

2. **Ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων ... διὰ τὸ εἰδέναι τὸ ἐπίστασθαι ἐδίωκον καὶ οὐ χρήσεώς τινος ἔνεκεν.** Στη δεύτερη αυτή περίοδο ο Αριστοτέλης διατυπώνει τον ισχυρισμό ότι η απορία και ο θαυμασμός υποδηλώνουν τη συνειδητοποίηση εκ μέρους των ανθρώπων της άγνοιάς τους και κατ' επέκταση (διατηρώντας μία επιφύλαξη εἴπερ ...) την επιθυμία τους να την υπερβούν χάριν της ίδιας της γνώσης και όχι κάποιας χρησιμότητας.

☞ Αξιοπρόσεκτη είναι η παρενθετική ενισχυτική διατύπωση (διὸ καὶ ὁ φιλόμυθος φιλόσοφος πῶς ἐστίν· ὁ γὰρ μῦθος σύγκειται ἐκ θαυμασίων), αφού με τα αξιοθαύμαστα, τα αξιοπερίεργα ασχολείται τόσο ο μύθος όσο και η φιλοσοφία. Σύμφωνα με τον Κ. Τσάτσο⁵, ο μύθος έχει ως πρώτη πηγή τις αναγκαίες αντιδράσεις της ανθρώπινης συνείδησης μπροστά στο

⁵ Τσάτσος Κ. *Η έννοια του μύθου* στο Ελληνική Μυθολογία, Εισαγωγή στον Μύθο, τόμος Α', εκδόσεις Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986, σσ. 15, 20

άγνωστο, το οποίο θέλει να εννοήσει και μέσα στο οποίο θέλει να ενεργήσει, αφού αλλιώς δεν μπορεί να ολοκληρωθεί η ύπαρξή της. Άλλωστε είναι γνωστό ότι ο μύθος είχε τη δική του φιλοσοφική αξία και δεν έπαψε ποτέ να είναι πολύτιμο εργαλείο σκέψης (βλ. Εισαγωγή, Φιλοσοφικός Λόγος σσ.49-50). Ο Αριστοτέλης έχει κατά νου τόσο τους αρχαίους μυθογράφους, όσο και τον Πλάτωνα⁶ που αξιοποιεί τον μύθο ως εργαλείο φιλοσοφικής ανάλυσης π.χ. μύθος του Σπηλαίου, όπου ο Πλάτων χρησιμοποιεί τον μύθο για να αποτολμήσει πέρα από τον λόγο, να υποστηρίξει τα θεωρητικώς αναπόδεια. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι στο σημείο αυτό υπόκειται ένα βαθύτερο ερμηνευτικό σχήμα για την πορεία της ανθρωπότητας προς τη γνώση: από τον μύθο στον λόγο.

3. **Μαρτυρεῖ δὲ** αὐτὸ τὸ συμβεβηκός· ... ἡ τοιαύτη φρόνησις ἤρξατο ζητεῖσθαι.: Με μία σύντομη ιστορική διαπίστωση τεκμηριώνει τον προηγούμενο ισχυρισμό: μόνο όταν οι άνθρωποι ικανοποίησαν όλες τις βασικές βιοτικές ανάγκες τους και τακτοποίησαν τις υλικές προϋποθέσεις και για καλοζωία και για εξύψωση της ζωής (*πρὸς ῥαστώνην καὶ διαγωγὴν*), μόνο τότε στράφηκαν οι άνθρωποι σε αυτού του είδους την πνευματική αναζήτηση. Η φιλοσοφική δραστηριότητα υπερβαίνει τις πιεστικές ανάγκες της καθημερινής ζωής, καθώς αναπόφευκτα προϋποθέτει χρόνο ελευθερίας, άνεση ζωής.

4. **Δῆλον οὖν** ὥς δι' οὐδεμίαν αὐτὴν ζητοῦμεν χρεῖαν ἐτέραν ... *μόνη γὰρ αὕτη αὐτῆς ἔνεκέν ἐστιν.*: Ο Αριστοτέλης **συμπεραίνει εμβαθύνοντας** ότι δεν επιδιώκουμε αυτή τη γνώση για να καλύψει με τη σειρά της κάποια ανάγκη, αλλά την επιζητούμε ως τη μόνη ελεύθερη επιστήμη κατά τρόπο αναλογικό (ὥσπερ ...) με την έννοια του ελεύθερου ανθρώπου, καθώς ελεύθερος είναι εκείνος ο άνθρωπος που υπάρχει για τον εαυτό του και όχι για κάποιον άλλο. Όπως ο ελεύθερος άνθρωπος υπάρχει για τον

---

⁶ Düring I., ό.π., τ. Α', σ. 413, υποσ. 114

εαυτό του, έτσι και φιλοσοφία υπάρχει για τον εαυτό της. Είναι προφανές ότι για τον Αριστοτέλη τέτοια γνώση δεν είναι εφικτή για κάποιον που είναι δούλος ή γυναίκα. Πάντως, η ιδέα σύνδεσης φιλοσοφίας και ελευθερίας προϋπάρχει ήδη στον Πλάτωνα (βλ. *Πολιτεία*, 499a). Τέλος, αποτυπώνεται μία βαθιά αίσθηση του φιλοσόφου τόσο για τη συγχρονία όσο και για τη διαχρονία: μόνο ένα ελεύθερο πνεύμα μπορεί να φιλοσοφήσει αληθινά, αλλά και μόνο στην κατεχοχήν ελεύθερη πόλη (όχι βέβαια για τους δούλους ή τις γυναίκες) την Αθήνα ευδοκίμησε ο φιλοσοφικός λόγος. Επισημαίνουμε βέβαια ότι χάρη στους δούλους και τους μετοίκους υπήρχε επαρκής ελεύθερος χρόνος α) για τους ελεύθερους πολίτες να φιλοσοφούν, β) να συμμετέχουν στις δημοκρατικές διαδικασίες (η φιλοσοφία σε διανοητικό επίπεδο αντιπροσωπεύει ό,τι η δημοκρατία σε πολιτικό).

Η διαίρεση της φιλοσοφίας και των επιστημών. Η σχέση της φιλοσοφίας με τις επιστήμες⁷.

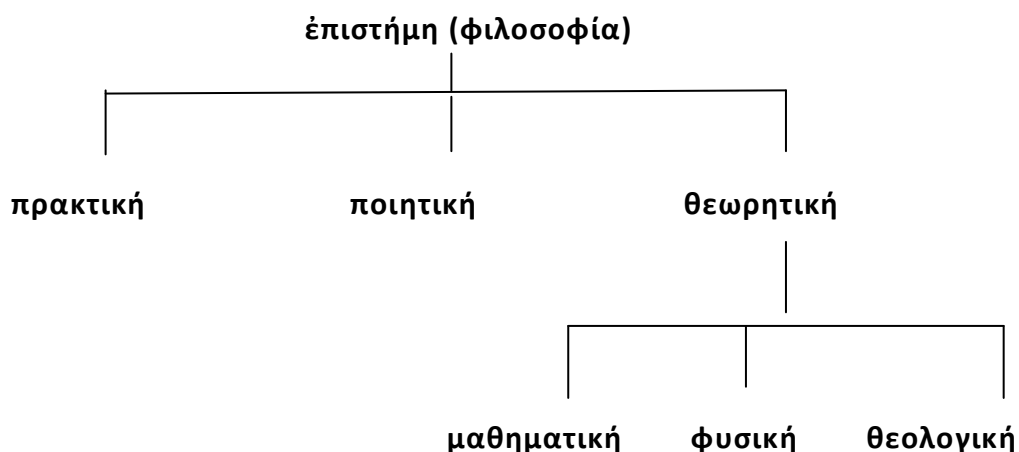
Στο βιβλίο *Ε των Μετά τὰ Φυσικά* ο Αριστοτέλης μας παρέχει κοινή διαιρετική βάση και για τη φιλοσοφία και για τις επιστήμες. Η δυνατότητα για μία κοινή διαίρεση στηρίζεται στην αντίληψή του ότι κάθε φιλοσοφία είναι συγχρόνως και επιστήμη, χωρίς να συμβαίνει όμως και το αντίθετο.

Για τον Αριστοτέλη οποιαδήποτε ανθρώπινη σκέψη αναφέρεται είτε σε ηθικά-πολιτικά πρακτικά προβλήματα (*πρακτική*) ή στην παραγωγή χρήσιμων και ωραίων πραγμάτων (*ποιητική*) είτε σε θεωρητική μελέτη επιδιώκοντας την καθαρή γνώση (*θεωρητική*) (*Μετά τὰ Φυσικά*, E1, 1025b 25: *πᾶσα διάνοια ἢ πρακτικὴ ἢ ποιητικὴ ἢ θεωρητικὴ*). Οι θεωρητικές επιστήμες διαιρούνται σε 3 ομάδες ανάλογα με το εξεταζόμενο αντικείμενο:

---

⁷ Γεωργούλης Κ.Δ., *Ιστορία της Ελληνικής Φιλοσοφίας*, εκδόσεις Παπαδήμα, Αθήνα 1994² σ.262-265, Λυπουρλής Δ., *Αριστοτέλης. Ηθικά Νικομάχεια. Εισαγωγή-μετάφραση-σχόλια* (Τόμ. 1ος: βιβλία Α'-Δ'), εκδόσεις Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2006, σελ. 311

1. **θεολογική** (ή **πρώτη φιλοσοφία**): τα αντικείμενα που έχουν χωριστή ύπαρξη, αυθυπαρξία, και δεν υπόκεινται σε αλλαγή και μεταβολή π.χ. οι έννοιες και ο θεός (σημ. η έννοια του θεού στον Αριστοτέλη είναι διαφορετική από αυτή του χριστιανικού θεού· ο Αριστοτέλης αναφέρεται στο *πρῶτο κινουῦν ἀκίνητον*).
2. **φυσική** (η **δεύτερη φιλοσοφία**): τα φυσικά αντικείμενα έχουν χωριστή ύπαρξη, αυθυπαρξία, αλλά υπόκεινται σε αλλαγή και μεταβολή· πρόκειται για τα όντα της φυσικής πραγματικότητας.
3. **μαθηματική**: τα μαθηματικά αντικείμενα δεν έχουν χωριστή ύπαρξη και δεν υπόκεινται σε αλλαγή και μεταβολή.

Με βάση τα παραπάνω η φιλοσοφία δεν είναι ούτε ποιητική ούτε πρακτική δραστηριότητα του ανθρώπινου νου, αλλά θεωρητική στοχεύοντας αποκλειστικά στη γνώση. Επιπλέον, ο φιλόσοφος διαφέρει από τον επιστήμονα, διότι: 1) Η θεώρηση του φιλοσόφου είναι γενική και συνθετική, καθώς υπερβαίνει τα όρια που διαχωρίζουν τις επιστήμες. 2) Έχει την αρμοδιότητα να υποβάλει σε κριτικό έλεγχο χωρίς εξαίρεση τα θεμελιώδη αξιώματα και τις θεμελιώδεις έννοιες, επί των οποίων στηρίζονται οι επιστήμες και να εκτιμά την ορθότητα και την αποτελεσματικότητα των μεθόδων, που χρησιμοποιούν οι επιστήμονες.

Η πρώτη "ιστορία της φιλοσοφίας"

Χωρίς να είναι αυτός ο στόχος του, ο Αριστοτέλης στο *Μετά τὰ φυσικά* παρουσιάζει πράγματι την πρώτη ιστορία της φιλοσοφίας, προβαίνοντας σε μία μεθοδική όσο και κριτική ανάλυση της συνεισφοράς όλων των Ελλήνων φιλοσόφων· από τον Θαλή τον Μιλήσιο ως τον Πλάτωνα. Μία ιστορία που στο σύνολό της επιδιώκει την απόδειξη της φιλοσοφίας του, αλλά η οποία κατέληξε να είναι η πηγή όλων των ιστοριών της φιλοσοφίας που ακολούθησαν. Ακόμα και ο τρόπος με τον οποίο ο Αριστοτέλης οργάνωσε την παρουσίαση αυτή, δηλαδή ο προσδιορισμός της αρχής της φιλοσοφίας και η επιλογή των φιλοσόφων στους οποίους αναφέρθηκε, καθόρισε τη δομή όλων των ιστοριών της φιλοσοφίας που ακολούθησαν⁸.

Γι' αυτό και δομεί το κεφάλαιο Α2, το σχετικό με τις απαρχές της φιλοσοφίας:

α) με τη χρήση χρονικών προσδιορισμών (*καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον, ἐξ ἀρχῆς, εἴτα*),

β) με διπλή χρήση του ρήματος *ἄρχομαι* (*ἤρξαντο, ἤρξατο*).

γ) με μία ρητή αναφορά στο *συμβεβηκός*, δηλαδή στο ιστορικό συμβάν,

δ) με ευρεία χρήση ιστορικών χρόνων.

Η ιστορικότητα, λοιπόν, της φιλοσοφίας, στη διαχρονία και τη συγχρονία της, διαπερνά τη σκέψη του. Επιπλέον, παρατηρούμε ότι απουσιάζουν οι αυστηρές περιοδολογήσεις και χρονολογικές αναφορές ή τεκμηριωμένες συνέχειες. Ακολουθεί ένα μάλλον σχηματικό ιστορικό υπόβαθρο που δεν αποτελεί πρωτοτυπία των *Μετά τὰ Φυσικά* και της αναφοράς του Αριστοτέλη στη γένεση της φιλοσοφίας. Με τη συγκεκριμένη μέθοδο, δηλαδή την εκλογικευμένη, αφαιρετική υπέρβαση της ιστορίας, ο Αριστοτέλης, ως αυθεντικός φιλόσοφος (και όχι ιστορικός), θα καταφέρει να αρθρώσει οργανωμένα τον δικό του, προσωπικό φιλοσοφικό λόγο, υποτάσσοντας κάθε ιστορική περιπτωσιολογία.

---

⁸ Berti En. *Αριστοτέλης στο Ιστορία της Φιλοσοφίας*, τόμος 1, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2018, σσ. 324-326

Η απορητική μέθοδος

Ὁ δ' ἀπορῶν καὶ θαυμάζων οἶται ἀγνοεῖν⁹· Καθώς, όπως είδαμε, η απορία γίνεται αφετηρία της φιλοσοφικής αναζήτησης, ήταν επόμενο ο Αριστοτέλης να θεωρεί την αποκαλούμενη "απορητική μέθοδο" ως την αρχική και τη θεμελιώδη φιλοσοφική μέθοδο. Από την άποψη αυτή ο Αριστοτέλης επανέρχεται στην αρχική αφετηρία από την οποία ξεκίνησε ο Σωκράτης, και με αυτή την έννοια είναι γνήσια σωκρατικός. Η απορητική μέθοδος είναι ο τρόπος με τον οποίο η επιστήμη αναπτύσσεται, καθώς αποτελείται από την έκθεση αποριών, δηλαδή προβλημάτων, τη διατύπωση αντίθετων λύσεων για καθεμία από τις υποθέσεις, την εξέταση των συνεπειών αυτών των υποθέσεων και την αποδοχή όσων αντιστέκονται καλύτερα στις ενστάσεις⁹.

Ενδιαφέρουσες γλωσσικές επιλογές

Στο κείμενο αυτό παρατηρούμε ότι το ύφος του Αριστοτέλη είναι στοχαστικό, λιτό, σαφές και ακριβές. Κυριαρχεί η αντικειμενική και εναργής επιχειρηματολογία και ο επιστημονικός λόγος. Αξιοσημείωτες είναι οι παρακάτω γλωσσικές επιλογές:

- **τὸ θαυμάζειν, τὸ φεύγειν τὴν ἄνοιαν, τὸ εἰδέναι, τὸ ἐπίστασθαι**· Ο Αριστοτέλης επιμένει στη **χρήση έναρθρων απαραιμφάτων** εκεί που θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει αφηρημένα ουσιαστικά. Δίνει, έτσι, έμφαση στον **ενεργητικό**, προσωπικό χαρακτήρα της φιλοσοφικής δραστηριότητας, αλλά και στην **ιστορικότητα της φιλοσοφίας**.
- **καὶ νῦν καὶ τὸ πρῶτον**· Με το **νῦν** η έναρξη του φιλοσοφείν τοποθετείται στη συγχρονία της: ανά πάσα στιγμή, και στο παρόν, μπορεί κάποιος, με αφετηρία την έκπληξη και την περιέργεια, να αρχίσει να φιλοσοφεί. Με την αιτιατική **τὸ πρῶτον** η έναρξη του φιλοσοφείν τοποθετείται στη διαχρονία της: κάποια στιγμή στο

---

⁹ Berti En., ό.π., σ. 327, Γεωργούλης Κ.Δ. (1994²), ό.π. σ. 260

(ελληνικό) παρελθόν, έχοντας ως αφορμή επίσης την έκπληξη και την περιέργεια, εμφανίστηκαν οι πρώτοι (φυσικοί) φιλόσοφοι.

- **ἑδίωνον, ζητεῖσθαι, ζητοῦμεν**· Με την επιλογή των συγκεκριμένων ρημάτων ο Αριστοτέλης υποδηλώνει τον πιεστικό χαρακτήρα των φιλοσοφικών αποριών. Ενδιαφέρουσα και η τροπή από το παρελθοντικό τριτοπρόσωπο **ἑδίωνον** στο παροντικό πρωτοπρόσωπο **ζητοῦμεν**, με την οποία ο Αριστοτέλης εντάσσει και τον εαυτό του στη χορεία των φιλοσόφων, των ανθρώπων που στοχάζονται ελεύθεροι.

Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα¹⁰

Παράλληλο 1ο, Πλάτων Συμπόσιον 203e-204b

- Όπως είναι γνωστό, όλα τα έργα του Πλάτωνα, εκτός από την *Απολογία του Σωκράτη* και τις *Επιστολές*, είναι γραμμένα σε διαλογική μορφή. Επιπλέον, παρά τη δυσπιστία του για τον γραπτό λόγο, τελικά κατέφυγε τελικά σε αυτόν για να αποτυπώσει τις φιλοσοφικές θέσεις του, αλλά προτίμησε τη μορφή του διαλόγου, που του επέτρεπε να διατηρήσει τη διανοητική ευελιξία και την κριτική αμεσότητα της προφορικής συζήτησης. Η πλατωνική διαλεκτική, η μέθοδος αυτή της αναζήτησης της φιλοσοφικής αλήθειας μέσα από τη ζωντανή αντιπαράθεση και τον άμεσο έλεγχο κάθε άποψης που διατυπώνεται, βρήκε στη διαλογική μορφή των έργων του την ιδανική λογοτεχνική της έκφραση. Επιπλέον, ο Πλάτων χρησιμοποίησε πολλές φορές τον μύθο (δες για παράδειγμα τον μύθο της σπηλιάς στην Πολιτεία) πάντοτε όμως για να συμπληρώσει μian αυστηρή φιλοσοφική απόδειξη, όχι ως αυτόνομο τρόπο, ισοδύναμο με τις άλλες φιλοσοφικές μεθόδους, για να οδηγηθεί ο άνθρωπος στην γνώση. Πάντως, ίσως επειδή και ο ίδιος δεν απέρριπτε εντελώς την αξία της συμβολικής μυθικής αφήγησης¹¹.

¹⁰ Η διδασκαλία των Παραλλήλων Κειμένων και των Κειμένων Αυτενέργειας **δεν είναι υποχρεωτική** και δεν αποτελούν μέρος της διδακτέας-εξεταστέας ύλης.

¹¹ Βλ. Εισαγωγή στον Φιλοσοφικό λόγο, ό.π., σσ. 38 & 49-50

Ο Αριστοτέλης¹², ωστόσο, γράφει με έναν τρόπο που θυμίζει τον σημερινό τρόπο γραφής της φιλοσοφίας· για την ακρίβεια, είναι αυτός που πρώτος καθιερώνει την επιστημονική πραγματεία ως όχημα μετάδοσης της φιλοσοφίας. Στα αριστοτελικά κείμενα κυρίαρχος δεν είναι ο συγγραφέας ή τα λογοτεχνικά προσώπεία του, αλλά τα προβλήματα που συζητούνται και οι θέσεις που εκτίθενται. Ένα συγκεκριμένο πρόβλημα αποτελεί την αφετηρία κάθε αριστοτελικής πραγματείας. Πριν προχωρήσει στην έκθεση των δικών του θέσεων, ο Αριστοτέλης παραθέτει τις απόψεις των άλλων φιλοσόφων (πολλές φορές, και τις διαδεδομένες αντιλήψεις των κοινών ανθρώπων), προχωράει στην ανάλυση και την κριτική τους, για να καταλήξει σε ορισμένες θεμελιώδεις απορίες – σε φιλοσοφικά και επιστημονικά διλήμματα. Η δική του τώρα συμβολή παίρνει κατά κανόνα τη μορφή μιας αποδεικτικής διαδικασίας¹³.

Παρά τις εμφανείς διαφορές στον τρόπο φιλοσοφικής γραφής είναι προφανές ότι τόσο ο διάλογος επιτρέπει την ανάλυση και κριτική των επιμέρους απόψεων, καθώς επιτρέπει να τίθενται απορίες, άρα συμβάλει αποφασιστικά στην αναζήτηση της αλήθειας όσο και ο μύθος, αφού κατά τον Αριστοτέλη "όποιος αγαπά τους μύθους είναι κατά κάποιο τρόπο και φιλόσοφος, αφού οι μύθοι συντίθενται από γεγονότα θαυμάσια". (Δες και παραπάνω σχόλια για τη σχέση μύθου και λόγου.)

- Βασικό χαρακτηριστικό όσων φιλοσοφούν είναι ότι α) έχουν επίγνωση της άγνοιάς τους, καθώς συνειδητοποιούν τι δεν έχουν (σε αντίθεση με τους μωρούς) και β) νιώθουν τον πόθο, την επιθυμία να μάθουν (όρέγονται τοῦ εἰδέναι). Τουναντίον δεν φιλοσοφούν α) οι σοφοί, αφού αποδεδειγμένα είναι κάτοχοι της αληθείας και της σοφίας. (Ο Πλάτων αργότερα θα διατυπώσει την άποψη ότι η ιδιότητα της σοφίας ανήκει

¹² Στα νεανικά του χρόνια και ο Αριστοτέλης συνέγραψε 19 έργα εκλαϊκευτικού χαρακτήρα, από τα οποία τα περισσότερα ήταν γραμμένα σε διαλογική μορφή κατά το πλατωνικό πρότυπο. Οι διάλογοι αυτοί αν και υστερούσαν μάλλον σε θεατρικότητα, ήταν προσεγμένοι από λογοτεχνική σκοπιά. Στους παλαιότερους διαλόγους ανήκουν πιθανότατα το *Περί ρητορικής* και ο *Εὐδημος ἢ Περί ψυχῆς*.

¹³ <https://www.kathimerini.gr/807586/interactive/epikairothta/hgetes/aristotelhs>

αποκλειστικά στον θεό (ως έκφραση της Ιδέας του Αγαθού) και είναι ανέφικτη για τους θνητούς.)¹⁴ β) οι αποκαλούμενοι ως μωροί (άμαθεῖς) που δεν συνειδητοποιούν την άγνοιά τους, έχουν ατελή γνωστική λειτουργία (ακρισία)¹⁵ και νιώθουν ικανοποιημένοι με τον εαυτό τους, ενώ δεν θα έπρεπε. Η φιλοσοφία, έτσι, περιγράφεται ως μια διαρκώς ατέλεστη ροπή προς τη γνώση, στην πιο ολοκληρωμένη όμως και απόλυτη μορφή της. Τελικά, η ίδια η ετυμολογία της λέξης φιλοσοφία, "ο έρωτας, η επιθυμία για τη σοφία", γίνεται το ίδιο το πρόγραμμα της φιλοσοφίας. Ο Συκουτρής σχολιάζει: "Με την αγάπη προς την ανώτερη πνευματικότητα (**φιλοσοφία**) υπερπηδά κανείς ήδη την κατάσταση της **άμαθείας**, για δύο λόγους: πρώτον διότι αυτό το ξεκίνημα προς τη σοφία, προς κάτι δηλαδή θείο, είναι απόδειξη συγγενείας ψυχικής προς το θείο· έπειτα διότι σημαίνει απαλλαγή από το μεγαλύτερο κακό της ψυχής, την πνευματική ολιγάρκεια."

- Αξιοσημείωτη η τελευταία φράση του παράλληλου κειμένου: "επειδή είναι από πατέρα μεν σοφόν και πολυμήχανον, **από μητέρα δε αμήχανον και όχι σοφήν**" για τη θέση της γυναίκας στην αρχαιότητα. Πβ. την άποψη του Αριστοτέλη στα Πολιτικά: "Στους βαρβάρους όμως η γυναίκα και ο δούλος ανήκουν στην ίδια τάξη. Και η αιτία γι' αυτό είναι το γεγονός ότι δε διαθέτουν από τη φύση τους τη δυνατότητα να εξουσιάζουν, αλλά η κοινωνία τους είναι μια κοινωνία δούλης και δούλου. Γι' αυτό ακριβώς λένε οι ποιητές ότι είναι εύλογο οι Έλληνες να εξουσιάζουν τους βαρβάρους, διότι με βάση την ίδια τη φύση ο βάρβαρος δε διαφέρει από το δούλο".

¹⁴ Συκουτρής Ι., Πλάτωνος Συμπόσιον, εκδόσεις Εστία, Αθήνα 1995¹³, σ.144, υποσ. 3

¹⁵ Συκουτρής Ι., ό.π., σ.144, υποσ. 2

Παράλληλο 2ο, Ρενέ Ντεκάρτ, Οι αρχές της φιλοσοφίας

- Ο Ρενέ Ντεκάρτ προς το τέλος του βιβλίου *Αρχές Φιλοσοφίας* διατύπωσε τη περίφημη φράση, όπου παρομοιάζει όλη τη φιλοσοφία με δέντρο, που έχει για ρίζες του τη μεταφυσική, για κορμό τη φυσική και για κλαδιά όλες τις άλλες επιστήμες, που ανάγονται σε 3 κύριες: την ιατρική (εννοούσε τη φυσιολογία), τη μηχανική και την ηθική: την τελειότητα ηθική, που προϋποθέτοντας την αμέραιη γνώση όλων των άλλων επιστημών, αποτελεί την ανώτατη βαθμίδα της σοφίας.

Από το συγκεκριμένο απόσπασμα διαφαίνεται ότι ο Ντεκάρτ συμφωνεί με τον Αριστοτέλη στ' ότι η φιλοσοφία συνιστά μελέτη της σοφίας, η οποία ξεπερνά την εμπειρία και συνιστά την τέλεια γνώση, η οποία με τη σειρά της συνάγεται από τα πρώτα αίτια, τις πρώτες αρχές, καθώς η πρώτη φιλοσοφία (η βασική έννοια στα *Μετὰ τὰ φυσικά*) και για τον Αριστοτέλη έχει το ίδιο βασικό αντικείμενο μελέτης. Ωστόσο, ο Ντεκάρτ δίνει μία πιο χρηστική προοπτική στη φιλοσοφία (τόσο για την *καθοδήγηση της ζωής του όσο και για τη διατήρηση της υγείας του και για την επινόηση όλων των τεχνών*), αλλά σε κάθε περίπτωση είναι εμφανής η επιστημονική στόχευση, η συγκρότηση στέρεης γνώσης, δηλαδή *έπιστήμης*, στο οποίο θα συμφωνούσε ο Αριστοτέλης.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Παραθέτουμε μερικούς ορισμούς που δόθηκαν κατά καιρούς για τη φιλοσοφία από φιλοσόφους για εμβάθυνση σε σχέση με το τι είναι φιλοσοφία για τον Αριστοτέλη:

☞ *Ο πρώτος που χρησιμοποίησε τον όρο φιλοσοφία και ονόμασε τον εαυτό του φιλόσοφο είναι ο Πυθαγόρας. Υποστήριξε ότι δεν υπάρχει κανένας άνθρωπος σοφός. Σοφός είναι μόνο ο θεός. Φιλόσοφος ό τήν σοφίαν άσπαζόμενος. Διογένης Λαέρτιος, Βίοι φιλοσόφων, 1.12*

☞ *Επειδή η φιλοσοφική μας ενασχόληση δεν έχει ως στόχο της, όπως άλλες, τη θεωρητική γνώση (η έρευνά μας δεν γίνεται για να μάθουμε τι είναι η*

αρετή, αλλά για να γίνουμε ενάρετοι –αλλιώς δεν θα είχε κανένα νόημα), είναι ανάγκη να εξετάσουμε το ζήτημα των πράξεων, δηλαδή το πώς πρέπει να τις πράττουμε. Αριστοτέλης, Ἠθικὰ Νικομάχεια 1103b26-28

☞ Δεν μπορεί κανείς να μάθει τη φιλοσοφία. Διότι πού βρίσκεται; Ποιος την κατέχει; Και από ποια γνωρίσματα μπορεί κανείς να την αναγνωρίσει; Μπορεί κανείς μόνο να μάθει να φιλοσοφεί. Immanuel Kant

☞ Φιλοσοφία θα πει: να βρίσκεσαι καθ' οδόν. Τα ερωτήματά της είναι ουσιαστικότερα από τις απαντήσεις της, και κάθε απάντηση μετατρέπεται σε νέο ερώτημα. Karl Jaspers, Εισαγωγή στη φιλοσοφία, 102

☞ Δεν μπορείτε να υπερβείτε τη φιλοσοφία χωρίς να την πραγματώσετε. [...] Δεν αρκεί να τείνει η σκέψη να πραγματωθεί, πρέπει και η πραγματικότητα να τείνει να γίνει σκέψη. [...] Η φιλοσοφία είναι κριτική που ζητά επίμονα την πραγμάτωσή της. Karl Marx, Κριτική της εγγελιανής φιλοσοφίας του δικαίου

Ασκήσεις

Ασκήσεις κατανόησης του κειμένου αναφοράς

1. Με βάση το αρχαίο κείμενο (αναφοράς) να χαρακτηρίσετε τις παρακάτω διατυπώσεις ως Σωστές ή Λανθασμένες με ένα Σ ή Λ αντίστοιχα. Να τεκμηριώσετε την επιλογή σας γράφοντας τη χαρακτηριστική φράση του αρχαίου κειμένου που την επιβεβαιώνει.
  1. Αφετηρία της φιλοσοφίας κατά τον Αριστοτέλη είναι η περιέργεια και ο θαυμασμός.
  2. Τα φαινόμενα της σελήνης και του ήλιου ανήκουν στα παράξενα της καθημερινής ζωής και αυτά πρώτα προβλημάτισαν τους ανθρώπους.
  3. Τι στιγμή που απορεί κάποιος αντιλαμβάνεται την άγνοιά του.
  4. Είναι παράλογο κάποιος να ισχυριστεί κανείς ότι όποιος αγαπά τους μύθους είναι και φιλόσοφος.
  5. Ο Αριστοτέλης ισχυρίζεται ότι παράλληλα με την ικανοποίηση των άμεσων βιοτικών αναγκών, ο άνθρωπος άρχισε να φιλοσοφεί.
2. Πώς ξεκίνησε ο άνθρωπος να φιλοσοφεί κατά τον Αριστοτέλη;
3. Γιατί η φιλοσοφία είναι η μόνη ελεύθερη επιστήμη;

Ασκήσεις ερμηνευτικές

1. Με ποια επιχειρήματα ο Αριστοτέλης καταλήγει στη διαπίστωση: "*Δῆλον οὖν ὡς δι' οὐδεμίαν αὐτὴν ζητοῦμεν χρεῖαν ἑτέραν*";
2. Γιατί κατά τον Αριστοτέλη αυτός που αγαπά τους μύθους είναι και φιλόσοφος κατά κάποιον τρόπο; Ποια είναι η άποψη του Πλάτωνα για το ίδιο θέμα;
3. Το παραπάνω απόσπασμα είναι από το έργο του Αριστοτέλη *Μετὰ τὰ φυσικά*. Μπορείτε να δικαιολογήσετε τον τίτλο που δόθηκε στο σύνολο του έργου από τον Ανδρόνικο τον Ρόδιο με βάση το συγκεκριμένο απόσπασμα;

Ασκήσεις λεξιλογικές

1. Με ποιες λέξεις του αρχαίου κειμένου παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι παρακάτω λέξεις: *χέρι, πέρασμα, πένθος, περιουσία, φυγὰς, ιδέα, βωμός, σχήμα, νους, φήμη*.
2. *προϊόντες, σύγκειται, συμβεβηκός, ὑπαρχόντων, φαμέν*: Να γράψετε από δύο ομόρριζα ουσιαστικά (απλά ή σύνθετα) στην ν.ε. για καθένα από τους προηγούμενους ρηματικούς τύπους.
3. *πρόχειρα, παθημάτων, διαγωγήν, φρόνησις*: Για κάθε μία από τις προηγούμενες λέξεις να γράψετε μία περίοδο λόγου στη ν.ε., όπου η ίδια λέξη, σε οποιαδήποτε μορφή της θα χρησιμοποιείται με διαφορετική σημασία από αυτήν που έχει στο αρχαίο κείμενο.

Ασκήσεις Παράλληλων Κειμένων

Α. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο, θεωρείτε ότι η άποψη του Βίτγκενστάιν είναι σύμφωνη με τις απόψεις που διατυπώνει ο Αριστοτέλης για την αφετηρία και τις επιδιώξεις της φιλοσοφικής δραστηριότητας. Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας (70-80 λέξεις).

Ξεκινάμε με μια διανοητική δυσφορία σαν του παιδιού που ρωτάει: "Γιατί;" Το ερώτημα του παιδιού δεν είναι σαν εκείνο του ώριμου

ανθρώπου· είναι μια έκφραση απορίας και όχι αίτημα για παροχή ακριβών πληροφοριών. Έτσι και οι φιλόσοφοι ρωτούν: “Γιατί;” και “Τι;”, χωρίς να ξέρουν τι ακριβώς είναι αυτό που ρωτούν. Εκφράζουν ένα αίσθημα διανοητικής δυσφορίας... Τα φιλοσοφικά προβλήματα έχουν τη μορφή: “Τα ‘χω χαμένα” Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν, Αφορισμοί και εξομολογήσεις

Β. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο, σε ποιο βαθμό θα αποδεχόταν ή θα απέρριπτε ο Αριστοτέλης τις ωφέλειες που προκύπτουν κατά τον συγγραφέα από την ενασχόληση με τη φιλοσοφία; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας (70-80 λέξεις)¹⁶.

Εκείνοι που μελετούν φιλοσοφία, σπουδάζουν ή καταγίνονται με φιλοσοφική έρευνα είναι σε θέση να αναπτύξουν μερικές πολύ χρήσιμες ικανότητες: να λύνουν προβλήματα, να οργανώνουν λογικά τις σκέψεις τους, να διατυπώνουν έγκυρα και, καμιά φορά, ακαταμάχητα επιχειρήματα, να επικοινωνούν με τους άλλους με λόγο συγκροτημένο, εύλογο, τεκμηριωμένο, να αναλύουν κριτικά και να ξεδιαλύνουν τις βασικές ιδέες που είναι τρέχουσες στην καθημερινή ζωή, να αξιολογούν με τρόπο κριτικό την πορεία της συλλογικής ανθρώπινης ζωής και να συμβάλλουν στη διαδικασία αλλαγής της. Θεόφιλος Βέικος, Εισαγωγή στις φιλοσοφικές σπουδές, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1988, σ. 222

---

¹⁶ Το συγκεκριμένο κείμενο μπορεί να τεθεί και ως παράλληλο και στην επόμενη διδακτική ενότητα.

Διδακτική Ενότητα 2η - Η πρακτική και πολιτική διάσταση της φιλοσοφίας

Εισαγωγικά σχόλια

Ο Προτρεπτικός του Αριστοτέλη. Ένας έπαινος του θεωρητικού βίου¹⁷.

Σύμφωνα με τη μαρτυρία του υπομνηματιστή Αλέξανδρου Αφροδισιέα σε αυτό το έργο ο Αριστοτέλης θέτει το ερώτημα αν η φιλοσοφική στάση είναι ή δεν είναι αναγκαία για την ευτυχία στη ζωή και την ορθή αγωγή του βίου. Ο Αριστοτέλης επιδιώκει να αποδείξει την αναγκαιότητα του φιλοσοφείν, επισημαίνοντας ότι ακόμη κι εκείνος που επιχειρηματολογεί εναντίον της φιλοσοφίας ήδη με αυτό φιλοσοφεί. Επομένως, βασική επιδίωξή του είναι να υπερασπίσει τη σωκρατική πρόταση ότι "ὁ ἀνεξέταστος βίος οὐ βιωτὸς ἀνθρώπῳ" και να την επικυρώσει με νέα επιχειρήματα από τη δική του βιοθεωρία. Είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο ολοκληρώνεται το κείμενο του Προτρεπτικοῦ: "Επομένως, ή πρέπει να φιλοσοφούμε ή να πούμε αντίο στη ζωή και να φύγουμε από εδώ, γιατί φαίνεται πώς όλα τα άλλα δεν έχουν κανένα νόημα και είναι λόγια του αέρα."

Αν δεν ρίζουμε μια ματιά στην ιστορική κατάσταση, δεν θα μπορέσουμε να κατανοήσουμε πλήρως τα διανοήματα που αναπτύσσονται στον **Προτρεπτικό**. Ο Ισοκράτης και οι επικεφαλής της Ρητορικής του σχολής υποστήριζαν ένα παιδευτικό και μορφωτικό ιδεώδες που αποτελούσε, ως προς τις αρχές του, το αντίθετο του ιδεώδους της Ακαδημίας του Πλάτωνα. Το έτος 353/2 π.Χ. ο Ισοκράτης δημοσίευσε μια συγγραφή, τον λόγο Περὶ ἀντιδόσεως, στην οποία αναλυτικότερα καταφερόταν εναντίον του παιδευτικού προγράμματος της Ακαδημίας, υποστηρίζοντας ότι με τη διδασκαλία της ρητορικής, έστω όχι στηριγμένη στην ακριβή επιστημονική γνώση, αλλά στην **πείρα της πραγματικότητας**, μπορεί να επιτύχει στην πράξη ένα ευρύτερο παιδευτικό αποτέλεσμα. Αυτή τη γενική πνευματική

---

¹⁷ Düring I., ό.π., τ. Β΄, σσ. 159-167

καλλιέργεια, την αγωγή που έχει πρακτικούς πολιτικούς στόχους, κατάρτιζοντας ανθρώπους της δράσεως, ο Ισοκράτης την ονομάζει "φιλοσοφίαν". Ο Ισοκράτης εκφράζει την αντίθεσή του για το γεγονός ότι ο Πλάτων και οι σύντροφοι του στην Ακαδημία, "εκφράζονται υποτιμητικά για την τέχνη (ενν. τη Ρητορική) να μπορεί κανείς να μιλάει για γενικά και χρήσιμα αντικείμενα και ονομάζουν φιλόσοφο εκείνον που αγνοεί το χρήσιμο και χάνεται σε άχρηστες θεωρητικές αναζητήσεις" (Ισοκράτης, *Περί αντιδόσεως*, 285).

Η δημοσίευση του λόγου *Περί αντιδόσεως* έδωσε στον Αριστοτέλη την κατάλληλη ευκαιρία να απαντήσει (352/351). Σχεδόν κάθε τμήμα του *Προτρεπτικοῦ* ο Αριστοτέλης ασχολείται με ένα θέμα από τους λόγους του Ισοκράτη. Ακόμα και η επιλογή του παραλήπτη είναι αιχμή εναντίον του *Ισοκράτη*. Πιο συγκεκριμένα, διαθέτουμε τρία έργα του Ισοκράτη που απευθύνονται σε Κύπριους ηγεμόνες. Πρόκειται για μία εποχή όπου η Κύπρος βρισκόταν σε κατάσταση συνεχούς πολιτικής και κοινωνικής αναταραχής, με αποτέλεσμα ο ελληνικός πνευματικός πολιτισμός των ανωτέρων κοινωνικών στρωμάτων απειλούνταν από ισχυρή φοινικική διείσδυση. Για τούτο η ηθική υποστήριξη από την Αθήνα ήταν σημαντική για το συγκεκριμένο κοινωνικό στρώμα.

Το γεγονός ότι ο *Προτρεπτικός* απευθύνεται σ' έναν κατά τα άλλα άγνωστο Κύπριο ηγεμόνα, τον Θεμίσιωνα, εκφράζει τη διάθεση του Αριστοτέλη να εισέλθει σ' έναν αγωνιστικό χώρο, όπου μέχρι τότε μόνο ο Ισοκράτης είχε εκπροσωπήσει τη φωνή της Αθήνας. Από τυπική άποψη βέβαια ο *Προτρεπτικός* απευθύνεται στον Κύπριο ηγεμόνα, στη βαθύτερη σημασία του πρόκειται για ένα σαφές μήνυμα προς τους νεαρούς άντρες που συνέρρεαν στις αθηναϊκές σχολές, μία προσωπική ομολογία πίστης σε ένα ιδεώδες ζωής. Να σημειώσουμε εδώ ότι ο Αριστοτέλης γράφει το συγκεκριμένο κείμενο έχοντας ήδη συμπληρώσει περισσότερα από 15 χρόνια ως ερευνητής και δάσκαλος στην Ακαδημία του Πλάτωνα.

Ο *Προτρεπτικός* του Αριστοτέλη δεν παραδίδεται από τη χειρόγραφη παράδοση. Γνωρίζουμε, όμως, το συγκεκριμένο αριστοτελικό έργο, καθώς

όπως απέδειξε η γλωσσική και υφολογική έρευνα ο νεοπλατωνικός φιλόσοφος Ιάμβλιχος (περ. 250-325 μ.Χ.) πολύ αργότερα περιέχει στο δικό του έργο με τίτλο *Προτρεπτικός επί φιλοσοφίαν* αρκετά εκτενή αυτολεξεί αποσπάσματα από το ομώνυμο έργο του Αριστοτέλη. Η ανασύνθεση του αριστοτελικού έργου έγινε τα νεώτερα χρόνια από ξένους φιλόλογους. Γενικότερα ο *Προτρεπτικός* ήταν πολύ δημοφιλής κατά την αρχαιότητα, καθώς εκτός από τον Ιάμβλιχο και ο Κικέρων τον χρησιμοποίησε ως πρότυπο για τον Hortensius.

Η φιλοσοφία του Προτρεπτικοῦ.

Η διαφοροποίηση του Αριστοτέλη ως προς την πλατωνική αντίληψη¹⁸.

Σε όλα τα έργα του Αριστοτέλη είναι δυνατόν να εντοπιστούν πλατωνικά μοτίβα και πλατωνικοί διαλογισμοί. Στον *Προτρεπτικό*, όπου ο Αριστοτέλης θέτει το ερώτημα για το νόημα της φιλοσοφίας και τη σημασία της για τη ζωή, προσεγγίζει ιδιαίτερα τον Πλάτωνα· αυτό είναι φυσικό, γιατί η έννοια και το ιδανικό της φιλοσοφικής ζωής πλάστηκαν από τον Πλάτωνα· μπορούμε να πούμε ότι τίποτε δεν χαρακτηρίζει τόσο την αρχαία Ακαδημία όσο η ομολογία πίστης σε αυτό το ιδανικό. Τα θεμέλια τα είχε θέσει ο Σωκράτης, στην *Απολογία* του, με το επιτακτικό αίτημα να μη δεχόμαστε τίποτε ως καλό ή κακό, χωρίς προσεκτικό έλεγχο· η ζωή χωρίς αδιάκοπο έλεγχο δεν αξίζει να βιώνεται.

Ο Αριστοτέλης είχε την ίδια υψηλή, σχεδόν υπερβολική αντίληψη για την αξία της φιλοσοφίας και τη σημασία της για τη ζωή. Και αυτός προϋπέθετε ορισμένους γνώμονες του πράττειν, μόνο που το βλέμμα του δεν στρεφόταν στις ιδέες, αλλά στην ίδια τη φύση. Στο αριστοτελικό συγγραφικό έργο είναι θεμελιακό το διανόημα ότι ο άνθρωπος μιμείται τη φύση, όταν δημιουργεί κάτι ως τεχνίτης, καλλιτέχνης ή ειδικός. Αυτή η ιδιότητα της φύσης, να παράγει πάντοτε το καλύτερο και το τέλειο είναι για τον Αριστοτέλη εμπειρικό δεδομένο. Η φιλοσοφία βρίσκεται υπεράνω όλων

---

¹⁸ Düring I., ό.π., τ. Β', σσ. 198-204

των τεχνών· ο φιλόσοφος δεν μιμείται απλώς τη φύση· παρατηρεί την ίδια τη φύση.

Το βασικό διανόημα που Αριστοτέλης διακηρύσσει παντού στον *Προτρεπτικό* συνίσταται στη διαπλοκή της γνώσης με τη **φύση** και της γνώσης των ηθικών αρχών. Όποιος δραστηριοποιείται φιλοσοφικά κατορθώνει να γνωρίσει τις αρχές της φύσης· ανακαλύπτει ότι παντού στη φύση κυριαρχεί η τάξη και η νομοτέλεια. Αυτή η γνώση τον βοηθά να ρυθμίσει ανάλογα την προσωπική του ζωή.

Επομένως, ο Αριστοτέλης πλησιάζει τον Πλάτωνα σε μερικές λεπτομέρειες, αλλά παράλληλα απομακρύνεται από τον Πλάτωνα ως προς τις αρχές. Το αντικείμενο της φιλοσοφικής σκέψης και της ύψιστης επιστήμης είναι η αλήθεια, και μάλιστα η αλήθεια στη φύση, δηλαδή η φυσική επιστήμη. Αντίθετα με τον Πλάτωνα, ο Αριστοτέλης τονίζει ότι μπορούμε να την αποκτήσουμε αυτή τη στάση με άσκηση και μάθηση και ότι η φρόνησις είναι κάτι που μπορούμε να μάθουμε. Ο Αριστοτέλης θεμελιώνει την πρόταση ότι απ' όλους τους ανθρώπους ο φιλόσοφος κατακτά τη μέγιστη ευδαιμονία και τις ευγενικές απολαύσεις, λέγοντας ότι μόνο στην ψυχή του φιλοσόφου κυριαρχεί η τέλεια αρμονία.

Μία σύντομη παρουσίαση της αριστοτελικής επιχειρηματολογίας στον

***Προτρεπτικό. Ο έπαινος του θεωρητικού βίου*¹⁹.**

Ο ύψιστος στόχος του ανθρώπου είναι εκ φύσεως να αποκτήσει τη πνευματική δύναμη που την ονομάζουμε φρόνηση ή σοφία. Σε καμία περίπτωση η φιλοσοφική νοοτροπία δεν είναι ανέφικτος στόχος. Η δυσκολία να την αποκτήσουμε είναι πολύ μικρότερη από την ωφέλεια που παρέχει. Η κατοχή αυτής της πνευματικής δύναμης και της γνώσης είναι το ύψιστο αγαθό, γιατί ποιος άλλος μπορεί να είναι για εμάς ακριβέστερο μέτρο και γνώμονας του αγαθού, παρά ο συνετός, ο φρόνιμος; Δεν αρκεί όμως η γνώση των αρχών: η φιλοσοφία είναι προσοικείωση και πρακτική εφαρμογή

---

¹⁹ Düring I., ό.π., τ. Β', σσ. 163-165

της σοφίας. Επομένως, απ' όλα τα πράγματα η φρόνηση είναι για τον άνθρωπο εκείνο που κατεξοχήν αξίζει να το επιλέξει. Η διανοητική ζωή προσφέρει πολλή χαρά, ωστόσο πραγματώνουμε τον στόχο μόνο όταν ενεργούμε φιλοσοφικά και αγωνιζόμαστε για την αλήθεια στην πρακτική ζωή. Κατά συνέπεια, η διανοητική ζωή είναι προϋπόθεση μιας ευτυχισμένης ζωής. Δεν μπορεί να είναι κανείς ευτυχισμένος, εφόσον δεν ζει ηθικά· αυτό δεν είναι δυνατό χωρίς φιλοσοφικό έλεγχο. Ζωή χωρίς φιλοσοφικό στοχασμό δεν έχει αξία.

Κείμενο Αναφοράς: Αριστοτέλης, Προτρεπτικός πρὸς Θεμίωνα, αποσπ. 8-9

Τὰ ὑποκείμενα πρὸς τὸν βίον ἡμῖν, οἷον τὸ σῶμα καὶ τὰ περὶ τὸ σῶμα, καθάπερ ὄργανά τινα ὑπόκειται, τούτων δ' ἐπικίνδυνός ἐστιν ἡ χρῆσις, καὶ πλέον θάτερον ἀπεργάζεται τοῖς μὴ δεόντως αὐτοῖς χρωμένοις. Δεῖ τοίνυν ὀρέγεσθαι τῆς ἐπιστήμης κτᾶσθαι τε αὐτὴν καὶ χρῆσθαι αὐτῇ προσηκόντως, δι' ἧς πάντα ταῦτα εὖ θησόμεθα. Φιλοσοφητέον ἄρα ἡμῖν, εἰ μέλλομεν ὀρθῶς πολιτεύσεσθαι καὶ τὸν ἑαυτῶν βίον διάξειν ὠφελίμως.

Ἔτι τοίνυν ἄλλαι μὲν εἰσιν αἱ ποιοῦσαι ἕκαστον τῶν ἐν τῷ βίῳ πλεονεκτημάτων ἐπιστῆμαι, ἄλλαι δὲ αἱ χρώμεναι ταύταις, καὶ ἄλλαι μὲν αἱ ὑπηρετοῦσαι, ἕτεραι δὲ αἱ ἐπιτάττουσαι, ἐν αἷς ἐστιν ὡς ἂν ἡγεμονικωτέραις ὑπαρχούσαις τὸ κυρίως ὄν ἀγαθόν. Εἰ τοίνυν μόνη ἡ τοῦ κρίνειν ἔχουσα τὴν ὀρθότητα καὶ ἡ τῷ λόγῳ χρωμένη καὶ ἡ τὸ ὅλον ἀγαθὸν θεωροῦσα, ἣτις ἐστὶ φιλοσοφία, χρῆσθαι πᾶσι καὶ ἐπιτάττειν κατὰ φύσιν δύναται, φιλοσοφητέον ἐκ παντὸς τρόπου, ὡς μόνης φιλοσοφίας τὴν ὀρθὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀναμάρτητον ἐπιτακτικὴν φρόνησιν ἐν ἑαυτῇ περιεχούσης.

Ερμηνευτικά σχόλια

☞ Στα αποσπάσματα 1-7 ο Αριστοτέλης απευθυνόμενος στον Θεμίσωνα έχει ήδη αναφερθεί στη λανθασμένη αντίληψη ότι η ευτυχισμένη ζωή βασίζεται στην κατοχή εξωτερικών αγαθών. Υπενθυμίζει στον Θεμίσωνα ότι γνώρισε άντρες που εμπιστεύτηκαν υπερβολικά τον πλούτο, την τύχη και τη δύναμη, και στη συνέχεια δοκίμασαν απότομη κατάρρευση στη δυστυχία. Γι' αυτό στη ζωή, προτρέπει ο Αριστοτέλης, η ευτυχία δεν συνίσταται στο να έχουμε μεγάλη περιουσία, αλλά καλή ψυχική διάθεση. Γιατί ούτε ο πλούτος ούτε η δύναμη ούτε η ομορφιά χρησιμεύουν σε εκείνους που η ψυχή τους είναι σε κακή κατάσταση· αντίθετα βλάπτουν, αν δεν συνοδεύονται από φρόνηση. Γι' αυτό πρέπει να φιλοσοφούμε, χωρίς να καταφεύγουμε σε προφάσεις, συνδέοντας αυτές τις προτροπές με άλλες που είναι χρήσιμες πραγματικά στην κοινωνική ζωή.

Ο βασικός συλλογισμός

Στα αποσπάσματα 8-9 ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αποδείξει την αναγκαιότητα της φιλοσοφικής δραστηριότητας με δύο διαφορετικά επιχειρήματα:

Η πρώτη παράγραφος επισημαίνει την αναγκαιότητα της σωστής χρήσης όσων εργαλείων διαθέτουμε για τη ζωή· προϋπόθεση της σωστής χρήσης αποτελεί η ασφαλής και έγκυρη γνώση (έπιστήμη). Ειδικότερα, ο άνθρωπος διαθέτει για παράδειγμα το σώμα και όσα εξυπηρετούν το σώμα, ωσάν είδος εργαλείων (*ὄργανα*). Αυτό από μόνα τους δεν είναι ούτε κάτι καλό ούτε κάτι κακό. Η χρήση τους, όμως, ενέχει κινδύνους, και τις περισσότερες φορές προκαλούν το αντίθετο αποτέλεσμα. Κατά συνέπεια, απαιτείται (*δεῖ*) η ασφαλής και στέρεη γνώση (*έπιστήμη*) που θα αποτρέψει τους κινδύνους και θα συμβάλει στην καλύτερη χρήση του (*προσηκόντως*), εξυπηρετώντας τον απώτερο στόχο του ανθρώπου. Αξιοσημείωτη η κλιμάκωση: ο άνθρωπος επιζητά τη γνώση, μετά προβαίνει στην απόκτησή της με τελικό ζητούμενο όμως την εφαρμογή της και τη σωστή χρήση της

(ὀρέγεσθαι-κτᾶσθαι-χρῆσθαι). Σε αυτήν τη γνώση στοχεύει η φιλοσοφία και γι' αυτό είναι απαραίτητη κατά τρόπο διττό, **εάν** θέλουμε να παρακολουθούμε σωστά τις κρατικές υποθέσεις (πρωθύστερο) και να διαμορφώνουμε επωφελώς την ιδιωτική μας ζωή: **Φιλοσοφητέον ἄρα ἡμῖν (= χρῆ ἡμᾶς φιλοσοφεῖν), εἰ μέλλομεν ὀρθῶς πολιτεύσεσθαι καὶ τὸν ἑαυτῶν βίον διάξειν ὠφελίμως**. Η διατύπωση είναι δεοντολογική, στο πλαίσιο ενός υποθετικού συλλογισμού, αποκτώντας μία διάσταση διαχρονική (ἡμῖν).

Η δεύτερη παράγραφος αποτελεί ένα επιπλέον (Ἔτι...) επιχείρημα για την αναγκαιότητα της φιλοσοφίας, αφού αυτή μπορεί να χρησιμοποιεί σωστά όλα τα είδη γνώσης. Πιο συγκεκριμένα, κατά τον Αριστοτέλη η γνώση μπορεί να κατηγοριοποιηθεί σε διάφορα επίπεδα με διαφορετική στόχευση: **α)** γνώση που παράγει τα αγαθά της ζωής και γνώση που τα χρησιμοποιεί, **β)** είδη γνώσης που υπηρετούν και είδη γνώσης που επιτάσσουν: τα τελευταία εκπροσωπούν τον υψηλότερο βαθμό γνώσης και σε αυτά βρίσκεται το καθαυτό αγαθό (ο κεντρικός στόχος). Ακολουθεί **η υποθετική** διατύπωση: *Εἰ τοίνυν μόνη ἡ τοῦ κρίνειν ἔχουσα τὴν ὀρθότητα καὶ ἡ τῷ λόγῳ χρωμένη καὶ ἡ τὸ ὅλον ἀγαθὸν θεωροῦσα, ἥτις ἐστὶ φιλοσοφία, χρῆσθαι πᾶσι καὶ ἐπιτάττειν κατὰ φύσιν δύναται*· εάν η φιλοσοφία, εκείνο δηλαδή το είδος γνώσης που α) καταλήγει σε διατύπωση σωστής κρίσης, β) χρησιμοποιεί τη λογική και γ) στοχεύει συνολικά το αγαθό, μπορεί να χρησιμοποιεί όλα τα άλλα είδη γνώσης και να τα διευθύνει σύμφωνα με τις αρχές της φύσης (κατὰ φύσιν), τότε πρέπει να φιλοσοφούμε (φιλοσοφητέον=χρῆ φιλοσοφεῖν), καθώς κατά την άποψη του Αριστοτέλη (ὥς...) μόνο η φιλοσοφία περικλείει τη σωστή κρίση και την αλάνθαστη (ἀναμάρτητον) γνώση, που διαθέτει την ορίζουσα δύναμη να καθορίζει τι πρέπει και τι δεν πρέπει να κάνουμε (ἐπιτακτικὴν φρόνησιν). Η διατύπωση και εδώ είναι δεοντολογική, αποτελεί το συμπέρασμα μίας ακόμη υποθετικής διατύπωσης, ενώ αιτιολογείται από την υποκειμενική παραδοχή για τη μοναδικότητα της φιλοσοφίας(ὥς **μόνης φιλοσοφίας** τὴν ὀρθὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀναμάρτητον ἐπιτακτικὴν φρόνησιν ἐν ἑαυτῇ **περιεχούσης**).

Ενδιαφέρουσες επισημάνσεις

☞ Είναι εμφανείς: α) η τελολογική θεώρηση (τέλος=σκοπός) που χαρακτηρίζει την αριστοτελική σκέψη και στις δύο παραγράφους, β) η αντίληψη πώς ό,τι παράγει η φύση είναι το καλύτερο, απ' όσα παράγουν οι άνθρωποι (βλ. παραπάνω), γ) η διαχρονική αρχαιοελληνική αντίληψη της ισορρόπης σχέσης ανάμεσα στην ιδιωτική και δημόσια ζωή (πβ. **βίος και πολιτεία**), όπου προτεραιότητα έχει η δημόσια ζωή (πβ. τον ορισμό της *εύβουλίας* στον πλατωνικό *Πρωταγόρα*)

☞ Ο λόγος ασκεί ηγεμονικό ρόλο στην ψυχή και τη ζωή του ανθρώπου. Πρόκειται για πλατωνική αντίληψη η οποία επανέρχεται και στον Αριστοτέλη (πβ. διάκριση των μερών της ψυχής) με διαφορετικό τρόπο.

☞ Η φιλοσοφία επιδρά ολιστικά στον άνθρωπο: α) η φιλοσοφία μπορεί να συμβάλει αποφασιστικά στον έλεγχο του ανθρωπίνου σώματος και να θέσει τις κατευθυντήριες γραμμές στις οποίες ο κάθε άνθρωπος θα μπορέσει να το διαχειριστεί προς όφελός του και β) η φιλοσοφία μπορεί επίσης να κατευθύνει το πνεύμα και τις επιμέρους γνώσεις προς τη σωστή πρακτική αξιοποίησή τους.

☞ Στο συγκεκριμένο κείμενο ο Αριστοτέλης αναδεικνύει την ωφελιμότητα της φιλοσοφικής δραστηριότητας στην καθημερινότητα του ανθρώπου, απορρίπτοντας την εικόνα του "απόκοσμου φιλοσόφου" που η λαϊκή αντίληψη της εποχής, αλλά και ο Ισοκράτης είχαν (βλ. 1ο Παράλληλο κείμενο). Η διαφοροποίηση αυτή σε σχέση με το υστερότερο απόσπασμα από τα *Μετά τὰ φυσικά* (βλ. προηγούμενη ενότητα) δεν συνιστά αντίφαση ή ανακολουθία. Η στοχοθεσία των δύο κειμένων είναι εντελώς διαφορετική.

☞ Ο Αριστοτέλης στον *Προτρεπτικό* εκθέτει τις προσωπικές του απόψεις και καταστρώνει το προσωπικό του ιδεώδες για την ανθρώπινη τελείωση. Είναι εύλογο σε ορισμένες περιπτώσεις να υπάρχει μία ρητορική χροιά, ως ένα βαθμό προπαγανδιστική, εμμένοντας σε δεοντολογικές διατυπώσεις.

☞ Η δεοντολογική διατύπωση των συμπερασμάτων ενέχει στοιχεία της αποκαλούμενης φυσιοκρατικής πλάνης, η οποία συνίσταται στο γεγονός ότι σε συμπεράσματα συλλογισμών εμφανίζεται το πρέπει, ενώ στις

προκείμενες υπάρχει μόνο το είναι (περιγραφικές προτάσεις). Υποπίπτουμε σ' αυτή, όταν επιχειρούμε να προσδιορίσουμε το ηθικό μας χρέος βάσει παραγόντων έξω από αυτό.

Επισημάνσεις συσχετισμών με άλλα προς διδασκαλία αριστοτελικά κείμενα

Το κείμενο μπορεί να συσχετιστεί με σημαντικές αντιλήψεις της αριστοτελικής ηθικής και πολιτικής φιλοσοφίας, που υπάρχουν σε μεταγενέστερα προς διδασκαλία κείμενα:

α) με αφορμή τις αναφορές **ήγεμονικωτέrais, ἐπιτάττειν, ἐπιτακτικὴν φρόνησιν** θα ήταν χρήσιμο να γίνει αναφορά στη διάκριση των μερών της ψυχής κατ' Αριστοτέλη, και κατ' επέκταση στη διάκριση των αρετών σε ηθικές και διανοητικές αρετές (βλ. Εισαγωγή στον Φιλοσοφικό Λόγο (*Ἠθικὰ Νικομάχεια*), σσ. 138-139

β) με αφορμή τις αναφορές για το σώμα και την επικινδυνότητα της χρήσης του μπορεί να γίνει συσχετισμός με την αριστοτελική αντίληψη περί συναισθημάτων και ηδονής (*Ἠθικὰ Νικομάχεια*, Β3, 1-2 & Β6, 10-13). Είναι γνωστό πως ο Αριστοτέλης ούτε εκθειάζει, αλλά ούτε και καταδικάζει τις τάσεις που είναι εγγενείς στον άνθρωπο· αυτές οι τάσεις είναι αδιάφορες καθαυτές, γίνονται αγαθές ή κακές όταν, αντίστοιχα υποτάσσονται ή κυριαρχούν πάνω στον «δίκαιο κανόνα», τον οποίο η έλλογη φύση μας συλλαμβάνει για τον εαυτό της και προσπαθεί να επιβάλλει σε αυτές. Επιπλέον, ο άνθρωπος είναι ικανός τόσο για το καλό όσο και για το κακό. Στα *Πολιτικά* (1253a31-35) αναφέρει τα εξής: "*Ο άνθρωπος, από την άλλη, γεννιέται εφοδιασμένος από τη φύση με όπλα για να υπηρετήσει τη φρόνηση και την αρετή, που όμως μπορεί να τα χρησιμοποιήσει εξ ολοκλήρου και για αντίθετους σκοπούς*".

γ) Οι αναφορές **κρίνειν τὴν ὀρθότητα, τῷ λόγῳ χρωμένη, ὀρθὴν κρίσιν, ἀναμάρτητον** παραπέμπουν στην έννοια του ορθού λόγου και στη συμβολή του για την ελεύθερη προαίρεση του ανθρώπου, όπως αναφέρεται και στον

σχετικό ορισμό της ηθικής αρετής: "Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετική, ἐν μεσότητι οὕσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν (Ἠθικὰ Νικομάχεια Β 6, 15).

Η έννοια του ορθού λόγου

Ο ορισμός της ηθικής αρετής στα Ἠθικὰ Νικομάχεια περιέχει την αναφορά σε μια αρετή του νου. Για να είναι ηθικά ενάρετος, πρέπει είτε να διαθέτει ο ίδιος φρόνηση, είτε να ακολουθεί το παράδειγμα ενός φρόνιμου ανθρώπου. Η έννοια του ορθού λόγου είναι ο ακρογωνιαίος λίθος της αριστοτελικής ηθικής: είναι μια διανοητική ποιότητα η οποία στην ηθική του Αριστοτέλη έχει την ίδια λειτουργία με τη γνώση των Ιδεών στον Πλάτωνα. Αυτή η ικανότητα να βλέπουμε σωστά τα πράγματα, στον Αριστοτέλη αντίθετα με τον Πλάτωνα, δεν έχει τίποτε μυστηριώδες, αλλά είναι κάτι έμφυτο (λογική έχουν όλοι οι άνθρωποι), που καλλιεργούμενο με την αγωγή, γίνεται τελικά, καρπός της εμπειρίας και της σοφίας. Βέβαια, αν και ο Αριστοτέλης επεξεργάστηκε φιλοσοφικά την έννοια του ορθού λόγου, αυτή η έννοια είναι σωκρατική κληρονομιά²⁰. **Η φρόνησις** δεν είναι ούτε σοφία, ούτε επιστήμη, ούτε τέχνη «είναι μία ἔξη που ενέχει τον ορθό λόγο, που οδηγεί στην αλήθεια σε ό,τι αφορά το καλό και το κακό για τον άνθρωπο» (Ἠθικὰ Νικομάχεια 1140b 5-6).

☞ Η ηθική αρετή για τον Αριστοτέλη είναι ουσιαστικά φρόνηση σε διάφορες μορφές και εκδοχές ανάλογα με τις περιστάσεις. Για τον λόγο αυτό άλλωστε ο Αριστοτέλης μιλά για τον φρόνιμο ως μέτρο και πρότυπο της αρετής. Με τη φρόνηση η ηθική αρετή γίνεται πλήρης, ολοκληρώνεται καθώς αποκτά πλήρως «λόγο», δηλαδή πρακτικό λόγο ο οποίος όχι μόνο καθορίζει το αγαθό κάθε φορά αλλά και επιτάσσει την πράξη του, διαμορφώνει την επιθυμία του αλόγου²¹. Κατά την Αριστοτελική αντίληψη ο φρόνιμος

²⁰ Düring I., ό.π., σσ. 252-3

²¹ Καραμανώλης Γ., *Η σχέση ηθικής αρετής και φρόνησης στην αριστοτελική ηθική*, σε Υπόμνημα, τεύχος 9, Ιούνιος 2009, σ. 77-8

διαθέτει μια φωτισμένη κριτική ικανότητα μέσω της οποίας διακρίνει τι πρέπει να θεωρηθεί ως αξιόλογο²².

Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα

Παράλληλο 1ο, Πλάτων, *Θεαίτητος* 173e-174b

- Η εικόνα του απόμακρου, απόκοσμου και αποστασιοποιημένου από τα εγκόσμια φιλοσόφου, είναι ιδιαίτερα διαδεδομένη μέχρι και τις ημέρες μας. Ο Σωκράτης ο ίδιος έπεσε θύμα αυτού του στερεότυπου (πβ. κωμωδία *Νεφέλες* του Αριστοφάνη). Η απόμακρη αυτή στάση ερμηνεύεται από την ανάγκη για μία καθολικότερη προσέγγιση του κόσμου, χωρίς κατ' ανάγκην να είναι ανέφικτη η συμμετοχή στην καθημερινότητα και στις ανάγκες της.

Παράλληλο 2ο, Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, Α 4.4-6, 1259a6-19

- Η ιστορία του Θαλή αναδεικνύει τη διάκριση στόχων και του διαφορετικού τρόπου θεώρησης των πραγμάτων ανάμεσα σε μία γνώση θεωρητική και ελεύθερη ή σε μία γνώση με έμφαση στην εμπειρία και στις πρακτικές ανάγκες. Πάντως κανένα από αυτά τα ανέκδοτα (βλ. και στο παράλληλο κείμενο από τον *Θεαίτητο*) για τον Θαλή δεν πρέπει να λοιζεται ως αυστηρά ιστορικό. Δείχνουν πάντως πολύ γλαφυρά ότι από αρκετά νωρίς οι Έλληνες έβλεπαν στον Θαλή τον τυπικό φιλόσοφο, αν και ο ίδιος ο Θαλής ήταν πασίγνωστος για τα πρακτικά του ενδιαφέροντα. Ο Πλάτων αρεσκόταν να κοροϊδεύει τους προσωκρατικούς²³.

Παράλληλο 3ο, Κωστής Παλαμάς, *Ίαμβοι και Ανάπαιστοι*, 29

- Είναι γνωστό ότι ο Παλαμάς θεωρείται «τέκνο της νεωτερικότητας και επιπλέον του θετικισμού του 19ου αιώνα και συμμαρτίζει την **απόρριψη της υπερβατικής** ή υπερφυσικής μεταφυσικής, του μεταφυσικού δυϊσμού (του

²² Γεωργούλης Κ.Δ.(1994²), ό.π., σ. 308

²³ Kirk G.S- Raven J.E.- Schofield M., Προσωκρατικοί Φιλόσοφοι, εκδόσεις Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1990², σ. 93

χωρισμού του εντεύθεν και του επέκεινα), υιοθετεί ως δεδομένη την ενδοκοσμικότητα, την απόλυτη κατάφαση της εγκόσμιας ζωής». Για τη φιλοσοφία στην ποίηση ο Παλαμάς έχει πει: «είναι η ποίηση τέχνη, βέβαια, στις εντονότερες και τις βαθύτερες στιγμές της, φιλοσοφική, όμως πολύ διαφορετική από τη σκέψη μιας φιλοσοφίας καθαρής· ο ποιητής όσο κι αν συναπαντιέται διαβατικά, και στην ουσία και στη μορφή ακόμα, με το φιλόσοφο, η αλήθεια είναι πως, καλά καλά, διανοούμενος δεν είναι ούτε μεταφυσικός ούτε επιστημονικός, μα πως είναι, πραγματικά και απλούστατα, φιλόλογος». Κι ακόμα: «Άλλο η φιλοσοφική σκέψη κι άλλο η φιλοσοφική συγκίνηση. Ο σοφός φέρνεται από την πρώτη. Ο ποιητής, συχνά, δέρνεται από τη δεύτερη»²⁴.

Ο Παλαμάς ως σκεπτικιστής: εξού και το ποίημα «Σκέψη»²⁵ ανήκει κυρίως στο μεγάλο ρεύμα της φιλοσοφίας της ζωής. Συστατικά της αποτελούν η αναγνώριση του πρωτείου του «βιόκοσμου», άρα η αποδοχή της σημασίας και των άλλων πλευρών και δυνάμεων του ανθρώπου, εκτός από τις διανοητικές, των συναισθημάτων, των βιωμάτων και των παθών, η αντίθεση στη νοησιарχία και τον ιντελεκτουαλισμό. Άρα η απόρριψη του κακώς εννοούμενου ασκητισμού, η θετική στάση προς την πλησμονή και τη χαρά της ζωής, προς το σώμα.²⁶

²⁴ Βλ. Κ. Ανδρουλιδάκης, «Ο στοχαστής Παλαμάς», *Νέον Πλανόδιον* 4 (αφιέρωμα στον Κ. Παλαμά), 2017, όπου και οι παραπομπές στις συγκεκριμένες φράσεις του. Από το επιμορφωτικό-υποστηρικτικό υλικό του Βασίλη Μπετσάκου.

²⁵ http://www.greek-language.gr/digitalResources/literature/tools/concordance/browse.html?cnd_id=7&text_id=1426

²⁶ Τουρνά Χ., Κριτικές επισημάνσεις στα Αρχαία Γ' με επίγευση θεολογίας, 2019 σ.7

Ασκήσεις

Ασκήσεις κατανόησης του κειμένου αναφοράς

1. Με βάση το αρχαίο κείμενο (αναφοράς) να χαρακτηρίσετε τις παρακάτω διατυπώσεις ως Σωστές ή Λανθασμένες με ένα Σ ή Λ αντίστοιχα. Να τεκμηριώσετε την επιλογή σας γράφοντας τη χαρακτηριστική φράση του αρχαίου κειμένου που την επιβεβαιώνει.
  1. Όσα διαθέτουμε για τη ζωή μας όπως π.χ. το σώμα μας ενέχουν κινδύνους για τη ζωή μας.
  2. Η καλή ή κακή χρήση όσων διαθέτουμε για τη ζωή μας εξαρτάται από τις επιθυμίες μας.
  3. Υπάρχουν διαφορετικά είδη γνώσεων: άλλες γνώσεις μας προσφέρουν τα ωφέλιμα στη ζωή μας και άλλες μας εξασφαλίζουν την καλή τους χρήση.
  4. Η φιλοσοφία, όπως και άλλες επιστήμες, είναι προικισμένη με τη συνολική θεώρηση του αγαθού.
  5. Αν θέλουμε είμαστε καλοί πολίτες πρέπει να φιλοσοφούμε.
2. Ποιες είναι οι προϋποθέσεις για να είμαστε καλοί πολίτες και να ζούμε την ζωή μας ωφέλιμα;
3. Ποια είναι τα μοναδικά χαρακτηριστικά της φιλοσοφίας;

Ασκήσεις ερμηνευτικές

1. Ποιες αναφορές του αρχαίου κειμένου επιβεβαιώνουν την τελολογική αντίληψη της αριστοτελικής ηθικής διδασκαλίας; Να τις ερμηνεύσετε.
2. Τι προσπαθεί να αποδείξει ο Αριστοτέλης και με ποια επιχειρήματα; Πώς κρίνετε τη συγκεκριμένη επιχειρηματολογία;
3. "*ἡ φιλοσοφία δύναται ἐπιτάττειν κατὰ φύσιν*": Τι ακριβώς εννοεί ο Αριστοτέλης με τη συγκεκριμένη διατύπωση; Ποιος είναι ο ρόλος της φύσης στην ανθρώπινη πράξη;

Ασκήσεις λεξιλογικές

1. *ὀρέγεσθαι, κτᾶσθαι, διάξειν, κρίνειν, ἐπιτάττειν*: Να γράψετε από ένα ομόρριζο ουσιαστικό στη ν.ε για καθένα από τα παραπάνω απαρέμφата.
2. *ὑποκείμενα, ἀναμάρτητον*: Ποια είναι σημασία των λέξεων αυτών στο αρχαίο κείμενο; Να γράψετε μία περίοδο λόγου στη ν.ε., όπου η ίδια λέξη, σε οποιαδήποτε μορφή της θα χρησιμοποιείται με διαφορετική σημασία από αυτήν που έχει στο αρχαίο κείμενο.
3. Να αντιστοιχίσετε τα δεδομένα της στήλης Α΄ με τα δεδομένα της στήλης Β΄.

Α΄	Β΄
1. ἀπεργάζεται	α. ἐχέφρων
2. θησόμεθα	β. βιβλιοθήκη
3. πλεονεκτημάτων	γ. καχεξία
4. λόγῳ	δ. παράλογος
5. φρόνησιν	ε. εργολάβος
	στ. υιοθεσία
	ζ. ανοχή
	η. φρενοκομείο
	θ. διάθεση
	ι. ενέργεια

Ασκήσεις παραλλήλων κειμένων

Α. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο, να εντοπίσετε τα κοινά σημεία ανάμεσα στα λεγόμενα του Σωκράτη προς τον Κλεινία και στα όσα προτρέπει ο Αριστοτέλης τον Θεμίσωνα στο αρχαίο κείμενο.

- Με δύο λόγια λοιπόν, Κλεινία, είπα, όλα αυτά που είπαμε στην αρχή ότι είναι αγαθά πιθανόν να μην έχουν την έννοια πώς με κάποιον τρόπο τα πράγματα αυτά είναι καθαυτά από τη φύση τους αγαθά αλλά να πρόκειται, καθώς φαίνεται, για το εξής: Όταν τα οδηγεί η αμάθεια, είναι κακά μεγαλύτερα από τα αντίθετά τους, στον βαθμό που είναι πιο ικανά να υπηρετήσουν τον οδηγό τους τη φρόνηση και τη γνώση, είναι ακόμη μεγαλύτερα αγαθά· μοναχά τους πάντως δεν φαίνεται να έχουν καμιά αξία, ούτε τα μεν ούτε τα δε. (...) Μένει είπα, να κοιτάξουμε και τούτο: Επειδή όλοι μας ποθούμε να είμαστε ευτυχισμένοι, κι όπως διαπιστώσαμε, ευτυχισμένοι γινόμαστε σαν έχουμε στη διάθεσή μας τα πράγματα και τα χρησιμοποιούμε σωστά, κι επειδή τη σωστή αυτή χρήση και την επιτυχία τη φέρνει η γνώση, αναγκαστικά, καθώς φαίνεται, πρέπει κάθε άνθρωπος να κάνει το παν για να γίνει όσο το δυνατό πιο σοφός· ή μήπως όχι;

- Ναι είπε.

Πλάτων, *Εὐθύδημος* 281d-282a μτφ. Ν. Σκουτερόπουλος

Β. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο, να αντικρούσετε την άποψη που διατυπώνει ο Καλλικλής για τη φιλοσοφία αξιοποιώντας στοιχεία του αρχαίου κειμένου.

«ΚΑΛΛΙΚΛΗΣ: Η φιλοσοφία, Σωκράτη, έχει τη χάρη της, αν ασχοληθείς μαζί της με μέτρο στα νιάτα σου. Ακόμη κι αν είναι κανείς πολύ προικισμένος, εφόσον συνεχίσει να φιλοσοφεί και στην ωριμότητά του, αναγκαστικά θα αποξενωθεί από όλα όσα πρέπει να γνωρίζει, προκειμένου να γίνει ένας ολοκληρωμένος άνθρωπος. [...] Με τη φιλοσοφία είναι ωραίο να ασχολείται για μορφωτικούς λόγους και δεν είναι άπρεπο να φιλοσοφεί κανείς όσο είναι νεαρός. Όταν όμως μεγαλώσει και φιλοσοφεί ακόμη, τότε η περίπτωση είναι για γέλια και εγώ τουλάχιστον νιώθω για όσους φιλοσοφούν ό,τι

νιώθω για όσους δυσκολεύονται να μιλήσουν και παίζουν σαν μικρά παιδιά. Τον νέο που δεν φιλοσοφεί τον θεωρώ ανελεύθερο άνθρωπο, που δεν είναι άξιος για τίποτα ωραίο και μεγάλο. Όταν όμως τον δω ηλικιωμένο να φιλοσοφεί και να μη σταματάει, μου φαίνεται πια, Σωκράτη, ότι ο άνθρωπος αυτός πρέπει να φάει ξύλο [...] δεν αξίζει να λέγεται άντρας, όταν φεύγει από το κέντρο της πόλης και από τις συγκεντρώσεις, όπου [...] οι άντρες διαπρέπουν, και βουλιάζει για την υπόλοιπη ζωή του σε μια γωνιά ψελλίζοντας με τρεις τέσσερις νεαρούς». (Πλάτων, Γοργίας 484c-486a)

Γ. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο του Αριστοφάνη α) ποια εικόνα αναδεικνύεται για τον Σωκράτη και τους φιλοσόφους; β) πώς μπορεί να αναιρεθεί αυτή η εικόνα με βάση τα όσα διατυπώνει ο Αριστοτέλης στον Προτρεπτικό του;

ΣΤΡ. Κοίταξε έξω. Βλέπεις εκείνη την πορτούλα, το σπιτάκι;

ΦΕΙ. Βλέπω. Μα, αλήθεια, τί είν' αυτό, πατέρα;

ΣΤΡ. Σοφών πνευμάτων αργαστήρι. Μένουν

σ' αυτό κάτι άντρες που διδάσκουν ότι

ο ουρανός είναι φούρνος και μας ζώνει

γύρω γύρω, κι εμείς τα κάρβουνά του.

Σε κάνουν άξιο, αν πληρωθούν, να βγαίνεις

στα λόγια νικητής, άδικα ή δίκια.

ΦΕΙ. Και ποιοί είναι; ΣΤΡ. Πώς τους λεν δεν καλοξέρω·

μελετοερευνητές πολύ σπουδαίοι.

ΦΕΙ. Πουφ! Είναι κάτι λέτσοι· ξέρω, ξέρω.

Μιλάς γι' αυτούς τους κάτωχρους αγύρτες,

τους ξυπόλυτους· ένας, ο βλαμμένος

Σωκράτης και μαζί κι ο Χαιρεφώντας.

ΣΤΡ. Μη σαλιαρίζεις· πάψε. Αν για τ' αλεύρι

γνοιάζεσαι του πατέρα σου, παράτα

τις ιππασίες και γίνε μαθητής τους.

Αριστοφάνης, Νεφέλαι, 93-107 (μτφ. Θρ. Σταύρου)

Διδακτική ενότητα 3η - Η φιλοσοφία ως προϋπόθεση για την ευδαιμονία

Εισαγωγικά σχόλια

Λίγα λόγια για τον Επίκουρο και τη φιλοσοφική του σχολή²⁷

Ο Επίκουρος (341-270 π.Χ.), γιος αθηναίου δασκάλου, γεννήθηκε στη Σάμο και είχε ήδη αρχίσει να διδάσκει στη Μυτιλήνη και στη Λάμψακο, προτού ιδρύσει, το 306, στην Αθήνα τη φιλοσοφική σχολή που ονομάστηκε *κῆποι* (από τον τόπο όπου συναθροίζονταν τα μέλη της). Η κοινότητα που ίδρυσε ο Επίκουρος διέφερε σε σημαντικά σημεία από την Ακαδημία του Πλάτωνα και το Λύκειο του Αριστοτέλη. Ήταν μία κοινωνία φίλων που ζουν με κοινές αρχές, αποτραβηγμένοι από τον δημόσιο βίο. Η φιλία, η οποία δεν έχει το πολιτικό περιεχόμενο που της δίνουν ο Πλάτων και ο Αριστοτέλης, αλλά αποτελεί αίσθημα συμπάθειας, έχει ιδιαίτερη ηθική σημασία στον επικουρισμό, και ο Κήπος εξασφάλιζε το πλαίσιο για την πραγματοποίησή της. Γυναίκες και δούλοι δεν αποκλείονταν. Το σύνθημά του λάθε βιώσας δεν ήταν επαναστατική καταγγελία της σύγχρονης κοινωνίας, αλλά συνταγή για την κατάκτηση της γαλήνης. Ο καλύτερος τρόπος να επιτύχει κανείς την ασφάλεια και την ευτυχία είναι να αποτραβηχτεί από τη δημόσια ζωή, απολαμβάνοντας, όταν έχει τη δυνατότητα, όλα τα ωραία πράγματα που προσφέρει η ζωή, έχοντας παράλληλα συνειδητοποιήσει πόσα λίγα χρειάζεται στην πραγματικότητα. Αφετηριακό σημείο της διδασκαλίας του είναι η ομορφιά, που προσπάθησε να την ανυψώσει σε αρχή της πρακτικής ζωής και να την εξασφαλίσει στο άτομο. Ο ίδιος ο Επίκουρος ήταν γόνιμος συγγραφέας (γύρω στα 300 συγγράμματα). Από όλη τη συγγραφική παραγωγή μόνο ένα μικρό τμήμα έχει διασωθεί. Έφτασαν ως τις μέρες μας τρεις επιστολές, τις οποίες ο Διογένης ο Λαέρτιος περιέλαβε στον Βίο του Επικούρου: *Πρός Ήρόδοτον* [συμπυκνωμένη περίληψη των αρχών του ατομισμού], *Πρός Πυθοκλέα* [με βασικό θέμα τα αστρονομικά φαινόμενα],

²⁷ 1) Windelband W., Heimsöeth H., Εγχειρίδιο Ιστορίας της Φιλοσοφίας, τόμ. Α', εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1991³, σ. 190, 2) Long A.A., Η Ελληνιστική Φιλοσοφία - Στωικοί, Επικούρειοι, Σκεπτικοί εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1990², σσ. 37-45

Πρός Μενοικέα όπου παρουσιάζει μία σαφή, αν και κάπως υπεραπλουστευμένη έκθεση της επικούρειας ηθικής θεωρίας. Το κείμενο αναφοράς προέρχεται από αυτή την επιστολή.

Ηδονή και ευδαιμονία²⁸

Ο Επίκουρος δεν ήταν ο πρώτος Έλληνας φιλόσοφος του οποίου η ηθική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ηδονιστική. Η ηδονή ήταν ένα θέμα που τράβηξε την προσοχή του Πλάτωνα, του Αριστοτέλη και της Ακαδημίας γενικότερα. Και οι τρεις φιλόσοφοι (Πλάτων, Αριστοτέλης, Επίκουρος) ενδιαφέρονται στην ηθική τους να καθορίσουν με λεπτομέρειες τους αναγκαίους όρους της ευδαιμονίας, αλλά μόνο ο Επίκουρος ταυτίζει την ευδαιμονία με μία ζωή γεμάτη ηδονή. Για τον Επίκουρο, καμία ηδονή δεν μπορεί καθεαυτή να είναι τίποτα άλλο εκτός από αγαθό, αφού αγαθό σημαίνει αυτό που είναι ή προκαλεί την ηδονή. Το βασικό συστατικό της ευδαιμονίας για τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη είναι η αρετή, η ανωτερότητα της ψυχής. Ωστόσο, για τον Επίκουρο η αρετή είναι απαραίτητο για την ευδαιμονία όχι ουσιώδες συστατικό στοιχείο αλλά μέσο για την κατάκτησή της. Η φρόνηση, η σπουδαιότερη μεταξύ των αρετών (οι άλλες είναι η σωφροσύνη, ανδρεία και δικαιοσύνη), έχει ως έργο να κρίνει ποιες από τις επιθυμίες τυγχάνουν φυσικές και ποιες όχι. Ο Επίκουρος θεωρεί ολοφάνερο το γεγονός ότι ο άνθρωπος, όπως όλα τα έμβια όντα, επιδιώκει την ηδονή και αποφεύγει τον πόνο. Η ηδονή και ο πόνος συσχετίζονται ως αντιφατικά (όχι αντίθετα). Η απουσία του ενός συνεπάγεται την παρουσία του άλλου. Αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι να επιδιώκουμε ό,τι θα μας προκαλέσει τη μεγαλύτερη ηδονή. Ο Επίκουρος, ωστόσο, προτιμούσε τη διαρκέστερη ψυχική διάθεση της ικανοποίησης και της γαλήνης. Τα αρχαία κείμενα κάνουν διάκριση ανάμεσα α) στις "κινητικές" ηδονές π.χ. η ικανοποίηση που προσφέρει το να φάει κανείς, όταν πεινάει και β) στις "καταστηματικές" (=καταστασιακές) ηδονές π.χ. η ανακούφιση, όταν θα έχει πλήρως ικανοποιήσει την επιθυμία για τροφή·

²⁸ Long A.A., ό.π., σσ. 108-120, Windelband W., ό.π. σσ. 194-195, Sharples R., Στωικοί, Επικούρειοι και Σκεπτικοί - Μία εισαγωγή στην ελληνιστική φιλοσοφία, εκδόσεις Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 2002, σσ. 147-151

συνιστά πλήρης απουσία πόνου, ενόχληση και απόλαυση αυτής της κατάστασης. Η παραπάνω διάκριση ισχύει και για το σώμα και για τον νου. Είναι προφανές ότι οι καταστηματικές ηδονές μέσω των οποίων απολαμβάνουμε την ηρεμία του εαυτού μας, μας φέρνουν πιο κοντά στην ευτυχία. Ακριβώς γι' αυτό χρειαζόμαστε τη γνώση (φρόνησις) με την οποία θα υπολογίσει τον βαθμό της ηδονής ή του πόνου που μπορεί να προσμένει στην κάθε περίπτωση. Η τέλεια ευδαιμονία λαχαίνει σ' εκείνον που χαίρεται όλα αυτά τα αγαθά απολαμβάνοντάς τα με ηρεμία χωρίς να τα επιδιώκει με πάθος. Για τον ίδιο λόγο ο Επίκουρος θεωρούσε ότι ανάμεσα σ' αυτά τα αγαθά οι πνευματικές απολαύσεις είναι ανώτερες από τις φυσικές, που συνδέονται με τη διέγερση των παθών. Τέλος, για τον Επίκουρο οι ανησυχίες που βασανίζουν περισσότερο τους ανθρώπους πηγάζουν από δύο φόβους: τον φόβο του θεού και τον φόβο του θανάτου. Πάντως, για τον Επίκουρο δεν υφίσταται μεταθανάτια ζωή ή μετεμψύχωση.

Κείμενο αναφοράς ΕΠΙΚΟΥΡΟΣ, Έπιστολή προς Μενοικέαν, 122

Μήτε νέος τις ὦν μελλέτω φιλοσοφεῖν, μήτε γέρων ὑπάρχων κοπιάτω φιλοσοφῶν· οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδείς ἐστίν οὔτε πάρωνος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον. Ὁ δὲ λέγων ἢ μήπω τοῦ φιλοσοφεῖν ὑπάρχειν ὥραν ἢ παρεληλυθέναι τὴν ὥραν, ὁμοίος ἐστὶν τῷ λέγοντι πρὸς εὐδαιμονίαν ἢ μήπω παρεῖναι τὴν ὥραν ἢ μηκέτι εἶναι. Ὡστε φιλοσοφητέον καὶ νέῳ καὶ γέροντι, τῷ μὲν ὅπως γηράσκων νεάζῃ τοῖς ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων, τῷ δὲ ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ἦ διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων. Μελετᾷν οὖν χρὴ τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν, εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν.

Ερμηνευτικά σχόλια

Η συλλογιστική πορεία του αποσπάσματος

Ο Επίκουρος στο παραπάνω απόσπασμα επιδιώκει να τεκμηριώσει την προτροπή του προς όλους τους ανθρώπους ανεξαρτήτως ηλικίας ότι

πρέπει να φιλοσοφούν (ώστε φιλοσοφητέον καὶ νέω καὶ γέροντι=ώστε χρή φιλοσοφεῖν καὶ νέον καὶ γέροντα).

Αρχικά ο Επίκουρος εισάγει με έντονες δεοντολογικές διατυπώσεις (χρήση προστακτικής: *μήτε μελλέτω, μήτε κοπιάτω*) τη **θέση** του ὅτι η φιλοσοφία είναι για όλους είτε είναι νέοι είτε ηλικιωμένοι (είτε και μεσήλικες) και την αιτιολογεί (**γάρ**) με διπλή έντονη άρνηση (**οὔτε ... οὔτε**) κατά τρόπο συμμετρικό αναιρώντας τις πιθανές υποθετικές αντιρρήσεις-προφάσεις για δήθεν ηλικιακή ακαταλληλότητα:

1. Οι νέοι δεν πρέπει να θεωρούν τον εαυτό τους ανώριμο για τη φιλοσοφία.
2. Οι ηλικιωμένοι δεν πρέπει να θεωρούν ότι έχουν περάσει την ώριμη για τη φιλοσοφία περίοδο της ζωής τους.

Κοινή επιδίωξη σε όλες τις ηλικίες: η ψυχική υγεία (**πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαίνειν**) με άλλα λόγια η ευδαιμονία.

☞ Αποτελεί κοινό τόπο στα κείμενα του Επικούρου η πεποίθηση πως ὅπως η ιατρική φροντίζει την υγεία του σώματος, έτσι και η φιλοσοφία φροντίζει την υγεία της ψυχής. Άλλωστε δεν είναι τυχαία η κοινή χρήση της λέξης **ἡδονή** από τον Επίκουρο για να περιγράψει την κατάσταση εκείνων που απολαμβάνουν τόσο καλή φυσική όσο και πνευματική υγεία. Με όρους επικούρειας φυσικής, η ηδονή αυτή είναι συνακόλουθη της κατάλληλης κίνησης και θέσης των ατόμων μέσα στο σώμα. Αν αυτά διαταραχθούν, ακολουθεί πόνος. Με άλλα λόγια ο πόνος είναι αποδιοργάνωση της φυσικής δομής. Ηδονή αισθανόμαστε, όταν τα άτομα επανέλθουν στην κατάλληλη θέση τους μέσα στο σώμα²⁹.

Η δεύτερη περίοδος του αποσπάσματος αποτελεί αναδιατύπωση της ίδιας θέσης-αιτιολόγησης με συνώνυμες διατυπώσεις:

- ἄωρος = μήπω ὑπάρχειν ὥραν / μήπω παρῆναι τὴν ὥραν
- πάρωρος = παρεληλυθέναι τὴν ὥραν / μηκέτι εἶναι τὴν ὥραν

²⁹ Long A.A., ό.π., σσ. 113-114

- πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον = πρὸς εὐδαιμονίαν

Η τρίτη περίοδος του αποσπάσματος συνιστά τη συμπερασματική (ὥστε...) διατύπωση της εισαγωγικής θέσης (δεοντολογική διατύπωση/χρήση ρηματικού επιθέτου) πλασιωμένης με νέο επιχείρημα, επίσης κατὰ συμμετρικό τρόπο διατυπωμένο (τῷ μὲν ... τῷ δέ):

1. Οι νέοι, καθώς θα γερνούν, θα τείνουν να διασώσουν τη νεότητά τους, από ευγνωμοσύνη προς τα ὅσα έγιναν.
2. Οι ηλικιωμένοι, θα νιώθουν νέοι στα γεράματά τους, λόγω της ἔλλειψης φόβου για τα μελλοντικά δεινά ή και τον θάνατο.

☞ Για τον Επίκουρο τόσο η ευγνωμοσύνη για ὅσα συμβαίνουν στη ζωὴ ὅσο και η υπέρβαση του φόβου για το μέλλον ή και τον θάνατο συνιστούν το τελικό ζητούμενο μιας συνεπούς φιλοσοφικῆς στάσης, σύμφωνα με τις αρχές της επικούρειας διδασκαλίας.

Ο συλλογισμός ολοκληρώνεται με την καταληκτική φράση (και πάλι με δεοντολογικό ὕφος) και τον βασικό ὄρο: **Μελετᾶν οὖν χρὴ τὰ ποιοῦντα τὴν εὐδαιμονίαν**, εἴπερ παρούσης μὲν αὐτῆς πάντα ἔχομεν, ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν. Η εὐδαιμονία αποτελεί τον **απώτερο στόχο ενός ανθρώπου**, καθώς η παρουσία της αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για να ἔχουμε τα πάντα, ενώ η απουσία της επιβάλλει να κάνουμε τα πάντα για να την αποκτήσουμε.

Γλωσσικές επιλογές

Ο Επίκουρος γενικά αποφεύγει τη χρήση φιλοσοφικῶν τεχνικῶν ὀρων και πολύπλοκα λογικά σχήματα. Ἄλλωστε πολλά ἀπὸ τα ἔργα του ἦταν μικρά εκλαϊκευμένα φυλλάδια και επιστολές με έντονο διδακτικό χαρακτήρα απευθυνόμενος στο εὐρὺ κοινὸ (δεν αποκλείονταν κανεῖς, ο Κήπος ἦταν ανοιχτός σε ὅλες και ὅλους), το οποίο το πιο πιθανό να μην εἶχε συστηματική φιλοσοφική παιδεία. Η συλλογιστική διαδικασία εἶναι συγκροτημένη, ὅπου διακρίνει εὐκόλα κάποιος την αποδεικτέα θέση, τη

συμμετρική σε αντιθετικά ζεύγη τεκμηρίωση, καθώς και το συμπέρασμα. Το ύφος βέβαια είναι κατεξοχήν δεοντολογικό και προτρεπτικό, όπως επιβάλλεται από το συγκεκριμένο γραμματειακό είδος. Δεν λείπουν πάντως εκείνα τα εκφραστικά σχήματα που ενισχύουν τις θέσεις του φιλοσόφου: έντονες διπλές αρνήσεις, διπλό οξύμωρο σχήμα (*γηράσκων νεάζη, νέος ἄμα καὶ παλαιός*), χρονικότητα και αντίθεση μετοχών κλπ.

Φιλοσοφία και ευδαιμονία

Ο Επίκουρος υποστηρίζει συχνά ότι η φιλοσοφία δεν έχει αξία παρά μόνο όταν βοηθά τον άνθρωπο να κατακτήσει την ευδαιμονία. Η γνώση (φρόνησις) είναι απαραίτητη γιατί θα υπολογίσει τον βαθμό της ηδονής ή του πόνου που μπορεί να προσμένει στην κάθε περίπτωση. Επιπλέον η γνώση θα κρίνει ως ποιο βαθμό ο άνθρωπος θα ενδώσει στις διάφορες επιθυμίες. Ωστόσο τις πνευματικές χαρές οι οποίες είναι και οι ανώτερες απολαύσεις, ο σοφός δεν τις αναζητεί στην καθαρή γνώση, παρά στον καλαισθητικό εκλεπτυσμό της ζωής, στη γεμάτη πνευματικότητα και αβροφροσύνη συναναστροφή με τους φίλους, στη άνετη διαμόρφωση της καθημερινής ζωής. Ξέρει ποιες απολαύσεις μπορεί να προσφέρει στον εαυτό του και δεν παραλείπει καμία. Ο σοφός δεν είναι τόσο ανόητος να δυσανασχετεί με την τύχη ή να παραπονιέται που δεν μπορεί να τα έχει όλα. Αυτή είναι άταραξία του³⁰.

---

³⁰ Windelband W., ό.π. σσ. 194-195

Επισημάνσεις για τα Παράλληλα Κείμενα

Παράλληλο 1ο, Αριστοτέλης, *Ηθικά Νικομάχεια*, Β 2.1-4, 1103b26-1104a5

- Κατά τον Αριστοτέλη η **εὐδαιμονία**, σύμφωνα με τον ορισμό στο τέλος του Α' βιβλίου, είναι **ἐνέργεια ψυχῆς τις κατ' ἀρετὴν τελείαν**, δηλαδή η ευδαιμονία δημιουργείται, εφόσον τίθεται σε ἐνέργεια η δυναμικότητα της ψυχῆς και κατορθώνει να αποδίδει ο άνθρωπος κάθε τι που είναι προορισμένος να αποδώσει³¹. Εφόσον, όμως, η ευδαιμονία είναι μια δραστηριότητα (ἐνέργεια) σύμφωνη προς την αρετή, ο Αριστοτέλης επιχειρεί να αναλύσει τον χαρακτήρα της αρετῆς³². Οι ηθικές αρετές είναι αποτέλεσμα του ἔθους, του εθισμού και της συνήθειας τον ανθρώπου, που με την επανάληψη ενός ορισμένου τρόπου συμπεριφοράς αποκτά την ανάλογη αρετή. Ο Αριστοτέλης δεν λησμονούσε τη βασική σωκρατική θέση ότι η αρετή είναι γνώση, αλλά δεν μπορούσε να τη δεχτεί όπως είχε διατυπωθεί δίνοντας μεγαλύτερη ἔμφαση στην πράξη και στις ἐνέργειες του ανθρώπου. Ο Αριστοτέλης πιστεύει ότι στην ηθική δεν μπορούμε να ξεκινούμε, όπως έκανε ο Πλάτων, από τη γενική παράσταση της Ιδέας του Αγαθού. Για τον Αριστοτέλη η αγαθότητα, η ηθικότητα, η αρετή γεννιούνται από την αλληλεπίδραση του πνευματικού, διανοητικού και του ηθικού στοιχείου³³. Είναι βαθύτατη πίστη του Αριστοτέλη ότι το ἦθος (ο χαρακτήρας) εξαρτάται σε απόλυτο βαθμό από το ἔθος (εθισμός, συνήθεια) αποκλείοντας τη «φύση» που δεν εξαρτάται από εμάς, ενώ θεωρεί ότι η διδαχή (ο λόγος) δεν φέρνει αποτέλεσμα σε όλους. Το γεγονός ότι η αριστοτελική ηθική είναι εξ αρχῆς προσανατολισμένη όχι στη γνώση αλλά στην πράξη έχει καίριες γνωσιολογικές συνέπειες. Ο φιλόσοφος δεν πρόκειται να αναζητήσει απόλυτες αξίες και ακαταμάχητες αλήθειες, αλλά θα εξετάσει την ηθική πράξη μέσα σε

³¹ Γεωργούλη Κ.Δ., ό.π., σ. 306

³² Ross W.D., ό.π., σ. 272

³³ Düring I., ό.π., τόμος Β', σσ. 209-10

συγκεκριμένα ιστορικά συμφραζόμενα και χωροχρονικά πλαίσια (π.χ. πόλη κράτος)

Παράλληλο 2ο, Επίκουρος και Διογένης Οινωανδεύς

- Σχετικά με τον παραλληλισμό ιατρικής και φιλοσοφίας δες παραπάνω.
- Κεντρική ιδέα του αποσπάσματος αποτελεί ο πανανθρώπινος χαρακτήρας της επικούρειας φιλοσοφίας, και η πρακτική ωφελιμότητα της φιλοσοφίας στην ζωή του κάθε ανθρώπου. Ο Διογένης απευθύνεται στους πάντες υπερβαίνοντας όρια χρόνου και χώρου. Την εποχή του έχει προ πολλού καταρρεύσει η πολιτειακή δομή της αρχαιοελληνικής πόλεως και ο φιλόσοφος μπορεί πια να ενστερνίζεται ένα πνεύμα οικουμενικό.

Παράλληλο 3ο, Σενέκας Επιστολή 90,27

- Η φιλοσοφία έχει εποπτικό, ελεγκτικό ρόλο με στόχο την ευδαιμονία-ευτυχία του ανθρώπου. Σενέκας, Επίκουρος, Αριστοτέλης φαίνεται να συνηγορούν υπέρ της φιλοσοφίας και της προτεραιότητας που αυτή έχει στη ζωή του ανθρώπου. Τίθεται όμως το ερώτημα εάν δίνουν το ίδιο περιεχόμενο στο όρο φιλοσοφία, όπως και στον όρο ευδαιμονία. Για παράδειγμα ο Επίκουρος είναι αντίθετος με την έννοια της εγκυκλίου παιδείας που περιλαμβάνει ρητορική, λογοτεχνία, μουσική και μαθηματικά: *"μακαρίζω σε, ὦ οὗτος, ὅτι καθαρὸς πάσης παιδείας ἐπὶ φιλοσοφίαν ὥρμησαι"*. Επίσης για τη φιλοσοφία έλεγε: *"ἐνέργειαν εἶναι λόγοις καὶ διαλογισμοῖς τὸν εὐδαίμονα βίον περιποιοῦσαν"*

Παράλληλο 4ο, Κ.Π. Καβάφης "Από την σχολήν του περιωνύμου φιλοσόφου"

- Ο Καβάφης προβάλλει (;) εμφατικότερα την απόρριψη της φιλοσοφίας (ποιας φιλοσοφίας άραγε, της επικούρειας;), και γι' αυτό την τονίζει αποκλειστικά και στον τίτλο του ποιήματος δημιουργώντας έναν «ήρωα», σύμφωνα με τα δικά του αισθητικά πρότυπα, που επιλέγει να αφεθεί στις

ηδονές και αδιαφορεί για την προσφορά του στους συνανθρώπους του αποτελώντας σύμπτωμα και αίτιο μιας παρακμάζουσας κοινωνίας³⁴.

Αυτό, ίσως επειδή η ίδια φιλοσοφία λειτουργούσε στα χρόνια του Αμμώνιου Σακκά (175-242 μ.Χ.) ως επιλέξιμος τρόπος ζωής· και, εξάλλου, ο νεαρός πρωταγωνιστής του ποιήματος εμφανίζεται να τον πλησίασε για δύο χρόνια (χωρίς να αποκόμισε τίποτε).

Ο ίδιος ο ποιητής, βεβαίως, μάλλον δεν βάλλει ευθέως κατά της φιλοσοφίας εν γένει, αλλά ίσως κατά μία φιλοσοφίας που πιθανόν ενισχύει μία ασκητική αντίληψη για τη ζωή ή δεν έχει προσανατολισμό προς την πράξη.

Ο νεαρός πρωταγωνιστής του εμφανίζεται να επέλεξε τον Αμμώνιο Σακκά ως περιώνυμο, (χωρίς να τον εκτιμά: γέρος), πιθανόν να ζητούσε σ' αυτόν κάτι για να καταπολεμήσει την ανία του, και εντέλει θα μπορούσε να τον εναλλάξει με οποιονδήποτε άλλο φιλόσοφο, αδιακρίτως του τι αυτός θα δίδασκε. Όλα αυτά δείχνουν ότι ο φιλοσοφικός τρόπος ζωής υπακούει σε ορισμένες αρχικές προϋποθέσεις³⁵.

---

³⁴ Τουρνά Χ., ό.π. σ.7

³⁵ Μπετσάκος Β., ό.π., σ.43

Ασκήσεις

Ασκήσεις κατανόησης του κειμένου αναφοράς

1. α) Ποιες αντιρρήσεις μπορεί να προφασιστεί ένας νέος για να μην ασχοληθεί με τη φιλοσοφία και πώς αυτές αναιρούνται κατά τον Επίκουρο;
β) Να χαρακτηριστούν οι παρακάτω προτάσεις ως Σωστές ή Λανθασμένες:
  1. οὔτε γὰρ ἄωρος οὐδείς ἐστίν οὔτε πάρωνος πρὸς τὸ κατὰ ψυχὴν ὑγιαῖνον: Για κανέναν άνθρωπο δεν είναι πια πολύ αργά να φροντίσει για την υγεία της ψυχής του μέσω της φιλοσοφίας.
  2. τῷ μὲν ὅπως γηράσκων νεάζῃ τοῖς ἀγαθοῖς διὰ τὴν χάριν τῶν γεγονότων: Ο νέος πρέπει να φιλοσοφεί για να παραμένει νέος χάρη στα όμορφα πράγματα καθώς γερνάει.
  3. τῷ δὲ ὅπως νέος ἅμα καὶ παλαιὸς ᾗ διὰ τὴν ἀφοβίαν τῶν μελλόντων: Ο νέος πρέπει να φιλοσοφεί, όντας νέος και ώριμος ταυτόχρονα, καθώς θα είναι απαλλαγμένος από τον φόβο για όσα θα γίνουν.
  4. ἀπούσης δὲ πάντα πράττομεν εἰς τὸ ταύτην ἔχειν: Όταν λείπει η φιλοσοφία κάνουμε τα πάντα για να την κατακτήσουμε.

Ασκήσεις ερμηνευτικές

1. Με ποια επιχειρήματα ο Επίκουρος προτρέπει τον Μενοικέα να ασχοληθεί με την φιλοσοφία; Πώς τεκμηριώνει τις θέσεις του;
2. Έχει υποστηριχθεί ότι η επικούρεια φιλοσοφία είναι ανοιχτή προς όλους τους ανθρώπους χωρίς τις διακρίσεις του αρχαιοελληνικού και ρωμαϊκού κόσμου. Υπάρχουν στοιχεία στο απόσπασμα που μπορούν να τεκμηριώσουν μια τέτοια θέση; Να αιτιολογήσετε την απάντησή σας.

Ασκήσεις λεξιλογικές

1. Με ποιες λέξεις του αρχαίου κειμένου αναφοράς παρουσιάζουν ετυμολογική συγγένεια οι παρακάτω λέξεις: κόπος, ωραίος, διέλευση, παρουσία, πρόσχαρος, φοβικός, άσχημος, πράξη, ένας, λεξικό.

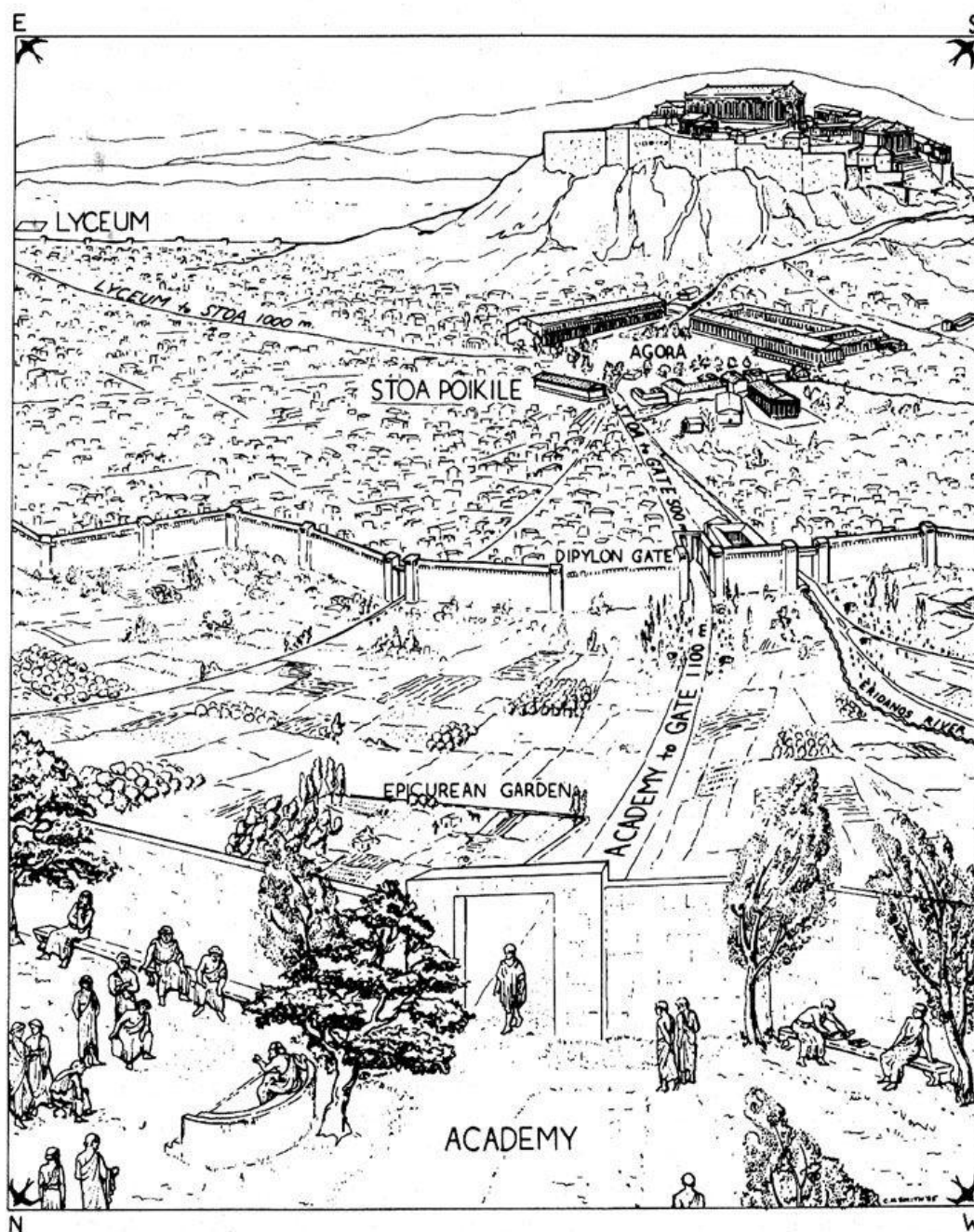
2. φιλοσοφῶν: Χρησιμοποιώντας το πρώτο συνθετικό μέρος της λέξης να γράψετε 5 διαφορετικά σύνθετα ονόματα στη ν.ε. με την παραγωγική κατάληξη -ος.

Άσκηση παραλλήλου κειμένου

Α. Αφού μελετήσετε το παρακάτω κείμενο και αξιοποιώντας στοιχεία και από το αρχαίο κείμενο αναφοράς να εξηγήσετε σε τι ακριβώς θα χρησιμεύσει η φιλοσοφία τον Μενοικέα στον οποίο απευθύνεται ο Επίκουρος.

Ας αναλογιστούμε ότι από τις επιθυμίες άλλες είναι φυσικές κι άλλες χωρίς ουσία, και ότι από τις φυσικές επιθυμίες άλλες είναι αναγκαίες κι άλλες απλώς φυσικές· από τις αναγκαίες, τέλος, επιθυμίες άλλες είναι αναγκαίες για την ευδαιμονία, άλλες για την αποφυγή [128] σωματικών ενοχλήσεων, και άλλες για την ίδια τη ζωή. Η σωστή θεώρηση αυτών των πραγμάτων ξέρει να ανάγει καθετί που επιλέγουμε και καθετί που αποφεύγουμε στην υγεία του σώματος και την ηρεμία της ψυχής, αφούσε τούτο συνίσταται ο σκοπός της ευτυχισμένης ζωής. Για χάρη αυτού του στόχου κάνουμε ό,τι κάνουμε: για να μην αισθανόμαστε πόνο και να μη μας κυριεύει ο φόβος. Κι όταν κάποια στιγμή το κατορθώσουμε αυτό, αμέσως καταλαγιάζει όλη η θύελλα της ψυχής, αφού το ζωντανό πλάσμα δεν έχει πια ανάγκη να κατευθύνει τα βήματά του σε κάτι που του λείπει και να αναζητήσει κάτι με το οποίο θα ολοκληρώσει το καλό της ψυχής και του σώματος. Την ηδονή, βλέπεις, την χρειαζόμαστε όταν η στέρησή της μας προξενεί πόνο· όταν δεν αισθανόμαστε πόνο, δεν χρειαζόμαστε πια την ηδονή.

Έπιστολήν πρὸς Μενοικέαν 127-128 (μτφ. Ν. Σκουτερόπουλος)

The philosophical schools of Hellenistic Athens: locations and distances. © Candace H. Smith 1987